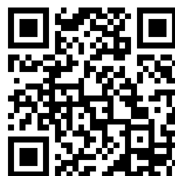
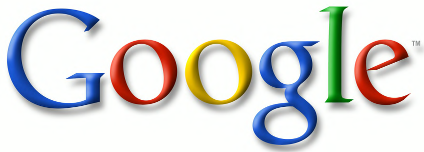
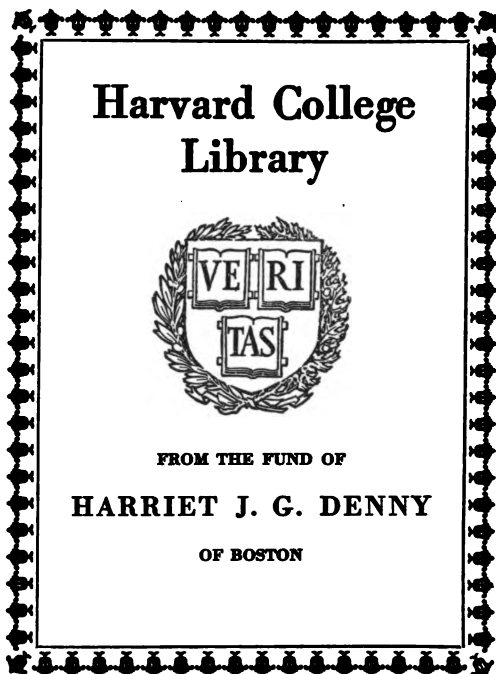





WIDENER
HN QM2D H


Harvard College
Library
VE RI
TAS
FROM THE FUND OF
HARRIET J. G. DENNY
OF BOSTON

BIBLIOTHEEK

VAN

MIDDELNEDERLANDSCHE LETTERKUNDE,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. H. E. MOLTZER,
Hoogleeraar te Utrecht,

EN

Dr. JAN TE WINKEL,
Hoogleeraar te Amsterdam.

NEGENENVEERTIGSTE AFLEVERING.

....

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1893.

(49 – 52.)

HET HEILIGE KRUIS

EN DE

DENENSAGE TE BREDA,

UITGEGEVEN DOOR

D^R^. L. WIRTH.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1893.

Stoomdrukkerij van J. B. Wolters.

INLEIDING.

I. HET HANDSCHRIFT.

Het archief der St. Barbarakerk te Breda bezit een handschrift, behelzende een episch gedicht en eenige bladzijden proza, waarvan hier eene nieuwe uitgave verschijnt.

In 1841 gaf Dr. C. B. Hermans het gedicht voor 't eerst uit onder den titel: „De Legende van het H. Kruis te Breda" [1]) en wel „naar eene kopie, welke de luitenant-kolonel van Broeckhuyzen in het midden der voorgaande eeuw uit een oud perkamenten boek daarvan gemaakt had", — gelijk hij in zijne „Bijdragen" II, 293 mededeelt [2]). — In het „Mengelwerk" echter zegt hij (bl. 293): „Deze fraaije legende hebben wij aan de dienstvaardigheid van den Heere Pr. Cuijpers te danken. Zij werd in de voorgaande eeuw door een liefhebber der Bredasche geschiedenis en oudheden afgeschreven uit een oud handschrift, waarvan hij [3]) met deze woorden verslag geeft: Ik zal alsnu laten volgen een afschrift van het boek, hetwelk de geschiedenis van het Kruis in het breede beschrijft: hetzelve is in quarto op pergament met eene oude Duitsche drukletter geschreven in eenen bruinen geribden band geplakt, waarin het bij later tijd schijnt ingevoegd te zijn. Achter zijn eenige bladen verloren, welke een vervolg op de beschrijving der mirakelen schijnt ingehouden te hebben."

Deze beide verklaringen van Hermans stemmen niet goed overeen. Zeker is echter, dat de heer Cuijpers eene copie van het gedicht bezat [4]),

---

1) Geschiedkundig Mengelwerk over de provincie Noord-Brabant. 's Hertogenbosch 1841, bladz. 213 enz.

2) Dr. C. B. Hermans. Bijdragen tot de geschiedenis, oudheden, letteren enz. der provincie Noord-Brabant. 's Hertogenbosch 1845. Over den heer Broeckhuyzen zie Bijdragen I 511; Mengelwerk I 186.

3) Wie is deze „*hij*" nu, de liefhebber, de heer Cuijpers of van Broeckhuyzen?

4) Dr. W. Zuidema te 's Hertogenbosch deelt mij dienaangaande het volgende mede: „In de verzameling *Cuijpers*, thans hier berustend, bevindt zich een gedrukt

maar of *hij* zelf deze uit de hand van Broeckhuijzen had ontvangen of door een ander blijft onzeker. De eerste uitgave van Hermans was vol fouten. Hij gaf derhalve, nadat hij het handschrift zelf had leeren kennen, eene nieuwe, verbeterde uitgave [1]). Maar ook deze bevat nog tal van vergissingen. Voorts is zij in een weinig bekend tijdschrift als het ware begraven, terwijl het eigenaardige gedicht wel verdient meer bekend te worden; ook wenschte ik deze eigenaardigheden van 't gedicht, zijne verhouding tot andere gelijksoortige werken enz. in 't licht te stellen: om deze redenen besloot ik tot eene nieuwe uitgave.

Het *handschrift* is in quarto en komt voor in eenen geribden oud-lederen band met houten borden en perkamenten schutbladen. Het bevat 20 vol geschreven perkamenten bladen, verdeeld in 3 quaternen. De *twee eerste* quaternen beslaan 8 bladen (of 16 bladzijden), maar van het *derde* quatern zijn er slechts 8 bladzijden over. De andere 8 bladzijden zijn, zooals men aan 't handschrift nog duidelijk kan zien, of uitgescheurd, of losgeraakt en verloren gegaan [2]).

Het handschrift is geen oorspronkelijk werk, zooals nader zal blijken, maar eene *copie* uit de 15 eeuw. Vergelijk ook de jaargetallen in de prozaverhalen no. 7, 8 op bl. 45. Herhaaldelijk blijkt uit den samenhang en het rijm, dat er een versregel ontbreekt, dien de afschrijver heeft overgeslagen. Voorts vindt men nog vele andere uitlatingen, vergissingen enz. b.v. in vers 159, 162, 165, 195, 237, 321, 509, 542 enz. (Zie aanteekeningen). Het oorspronkelijk handschrift was reeds in de 18 eeuw verdwenen (zie bl. 7, de mededeeling van van Goor).

Het handschrift bevat 1⁰ een *gedicht* [3]) met het opschrift: „O crux † lignum triumphale. Hier vintmen bescreuen hoe dat theylighe cruys quam tot Breda"; — 2⁰ negen *wonderverhalen* in *proza.* Het gedicht beslaat 33 bladzijden en telt 758 verzen; op de eerste bladzijde staan 21, op de laatste 24, op de overige telkens 23 versregels. Het (gedicht) is geheel door denzelfden schrijver mooi met staande letters geschreven; op elken regel staat één vers.

„voorbericht" en eene eerste bladzijde eener uitgave van 't bedoelde gedicht door den heer Cuijpers. Op den aanhef na stemt dit stuk letterlijk overeen met de toelichting en eerste bladzijde van Hermans' eerste druk. Waarom Cuijpers van zijne uitgave afzag, weet ik niet; misschien had hij zijne copie aan Hermans afgestaan." — Dit zou dan goed overeenkomen met de boven aangehaalde verklaring van Hermans: „Deze fraaije legende hebben wij aan de dienstvaardigheid van den heere Pr. Cuijpers te danken."

1) *Bijdragen*, blz. 297.

2) Het treft gelukkig, dat slechts van de prozaverhalen een stuk verloren ging; het gedicht is volledig.

3) Door Hermans „de legende van het Heil. Kruis" genoemd,

De eerste (soms ook de beide eerste) kapitale letter van elken versregel is rood aangestreept. Het begin van eene nieuwe periode, afdeeling enz. is door eene groote roode letter kenbaar gemaakt; overigens ontbreken in 't gedicht alle leesteekens.

Op bladzijde 34—40 staan 9 verhalen in proza, met het opschrift: Dit zijn een deel uanden miraculen, die onze Here Ihesus Cristus ghewrocht heeft enz.

Van het negende verhaal zijn echter, behalve het opschrift [1]) slechts twee regels over. De rest ontbreekt. Van het proza is dus in het midden (na bladz. 36) en op het einde een groot stuk verloren gegaan. Bladzijde 34—38 zijn door dezelfde hand geschreven als het gedicht; bladz. 39—40 door eene andere hand [2]). De letters zijn hier ook iets kleiner en minder sierlijk; de taal echter uiterst slordig.

Op het voorste schutblad (binnenzijde van den eersten deksel) staat geschreven [3]): „Dit boeck hoert den heylighen Cruys van Breda", — en daaronder door eene andere hand: „Dit boeck hoert den heyliglighen (!!) cruce Van Breda". Hermans maakt daaruit de gevolgtrekking, dat het handschrift vroeger aan de broederschap van het Heil. Kruis toebehoord heeft. [4]). Op het laatste perkamenten blad, dat overigens geheel onbeschreven is, staat met eene letter uit het begin van deze eeuw: A.... Bos, scriba, en daaronder „antiquitatem veneror non stylum". Hermans las op dezelfde bladzijde nog de woorden [5]) „Apocryfoos liber", die ik echter nergens meer ontdekken kan.

1) Het opschrift van elk verhaal is met *roode* letters geschreven.

2) Volgens Hermans echter zijn alleen de 4 laatste regels van het handschrift door eene andere hand geschreven,

3) Echter met andere letters en door eene andere hand, dan het handschrift geschreven is.

4) Hermans, Bijdragen 294.

5) Id. Bijdragen 294.

II. DE DENEN-SAGE.

Het bovengenoemde gedicht bevat, zooals uit den inhoud blijkt 1° de *sage* van de vestiging der *Denen* te Breda en van hunne vernietiging, 2° de *legende* van „het heilige Kruis". Beide stukken hadden, zooals zal blijken, oorspronkelijk niets met elkaar gemeen, maar zijn eerst door de overlevering of door den dichter zelve met elkaar in verband gebracht. Beginnen wij met de sage. Het is bekend, dat de Noormannen (Denen, Zweden enz.) sedert de regeering van Karel den Grooten strooptochten naar de kusten van Duitschland, Nederland, Frankrijk, Engeland enz. ondernamen. Ook is het een feit, dat zij spoedig trachtten in verschillende landen vasten voet te krijgen, om zich daar voor goed te vestigen. Het best slaagden zij in Noormandie en Engeland; in andere landen konden zij zich slechts korten tijd handhaven, zoo ook hier te lande. Bekend is [1]), dat drie Noorsche vorsten, de broeders Heriold, Koruk en Hemming uit Denemarken verdreven, bij keizer Lodewijk den Vromen kwamen, om zijnen bijstand in te roepen. Zij lieten zich doopen en verkregen van Lodewijk leenen, namelijk Heriold Duurstede met omstreken, Koruk Kennemerland, Hemming Zeeland. Van nu af vierden de Noormannen hier hunne roofzucht vrijen teugel. In 882 moest Kennemerland aan Godfried, eenen zoon van Heriold in leen worden gegeven, die zelfs langs den Rijn rooftochten ondernam. Op last van Karel den Dikken liet eindelijk graaf Everhard van Hamland [2]) Godfried met zijn gevolg, bij eene samenkomst in de Betuwe, ombrengen. De overige Noormannen werden het land uitgejaagd (circa 885).

Deze lieten zich echter daardoor niet afschrikken, maar herhaalden nog eeuwen lang hunne strooptochten. Misschien was het op een van deze, dat eene bende zich bij Breda vestigde, er een kasteel bouwde en zich langen tijd aldaar handhaafde. Ik zeg „misschien", want de geschiedschrijvers van onzen tijd vermelden er niets van; de oude

---

1) Wijnne, Geschiedenis van het vaderland, bl. 8.

2) Wijnne, Leerboek II, 52. — Bolhuis, De Noormannen in Nederland, bl. 59 enz., 79 enz.

kroniekschrijvers echter weten er wel van. Hunne berichten daaromtrent, in den beginne vaag en algemeen, worden langzamerhand uitvoeriger, met bijzonderheden verrijkt en met historische personen enz. in verband gebracht. Men kan dan ook duidelijk de ontwikkeling van deze historische sage — als ik ze zoo noemen mag — nagaan. M. J. Boschornii, Historia Bredana enz. [1]) Lugduni Batavorum 1640 bericht bladz. 45: „Origines ejus (Breda), ut plerique, obscurae, antiquitatis argumentum. Notatum invenio, qua tempestate (ferme annum propter sexcentesimum) Gothorum, Vandalorumque ac denique totius septentrionis in primam ac secundam Germanias agmina effundebantur, ut alio, ita huc quoque corum colonias travectas, fide majorum Danis maxime memoratis. Et *arcem* eidem stetisse ferunt, vocabulo gentis nuncupatum. Quae, ut in dubiis, singulorum judiciis permissa, nec arguimus, nec probamus." *Gramaye* [2]) deelt in zijne Antiquitates Bredanae bladz. 12 (L. 4, c. 11) het volgende mede [3]): Ecce primogenitum Henrici Dynastae [4]) a terra Domini sui, in quod successus erat, more illius temporis, cognomentum capere; secundogenitum autem a Praetorio Larensi avito domicilio Paterno, donec hic sedem in *Brunesheym* (sivi ut alii scribunt, *Bruneshames*) transtulit, quod factum post annum M. C. XXIV [5]) hâc occasione, quam e veterrimo Ecclesiae Bredensis codice descriptam, carmine reddidi:

Anglorum Regi Danorum filia Regis
Desponsanda fuit conditione pari.
Sed periit pelago, famulique et gaza superstes
Elapsi in litus, terra Bredana, tuum.
Incerti quid agunt? certi tamen, Anglica nunquam
Virgine defunctâ, Dana nec arma sequi.
Ergo fortunâ parto, dein vivere rapto,
Una salus victis, unaque cura sedet.
Impia gens! non hospitio non foedere digna
Arx tibi fax, mors Mars, poenaque crimen erit.

---

1) Zie ook: „Boekwerken betrekkelijk de geschiedenis der stad en baronie van Breda", Hermans, Bijdragen, I, 207, 262. Het Archief der stad Breda bezit niets, wat hierover licht kan verspreiden.

2) De humanist *Gramaye* schreef tegen het einde van de 16. en begin van de 17. eeuw. Zijne werken verschenen echter eerst later. De „Antiquitates Bredanae" vormen een onderdeel van de „Antiquitates Brabantiae". Zie hierover ook Hermans, *Bijdragen*, I, 508; Mengelwerk, II, 78.

3) Deze plaatsen uit Gramaye dank ik aan mededeelingen en inlichtingen uit het Oud-Archief van Noord-Brabant.

4) Zie ook *van Goor*, Beschrijving van Breda, bl. 13.

5) Zie ook *van Goor*, idem, bl. 61.

Accidit, ut praedis silvam de more minorem
Turba exhauriret insidiosa viae.
Nec minus insidias doctus Wesemalus onustos
Exueret spoliis, exueretque anima.
Caesorum exuviis ornato milite, jussoque
Ad reliquum Castri tendere praesidium
Quod veluti sociis pandit redeuntibus arcem,
Et sero hostiles sensit adesse manus.
Jurarim, non vos vestis, sed praeda fefellit,
Praeda oculo nimium cognita saepe truci.

Haec narratiunculae series est et addunt, Arcem de Bruyneshaymes (cujus titulum aliqui Domini Bredenses etiam post hunc Henricum usurparunt) funditus eversum, ... eversionis tempore versibus his posteritate commendato: Anno milleno centeno bis duodeno Castrum de Breda cum turri corruit alta.

Uit dit verhaal van Gramaye blijkt het volgende: 1⁰ Eene Deensche koningsdochter is met een Engelschen koning verloofd en zal met hem gaan trouwen. 2⁰ Op reis echter sterft zij. De Denen, die haar vergezellen, durven niet zonder haar naar Engeland komen noch terugkeeren. Zij besluiten derhalve met hunne schatten aan land te gaan, zich te Breda te vestigen, om daar van roof te leven. 3⁰ Eene bende Denen wordt op een rooftocht door Wesemalus overvallen en gedood. Hij laat zijne soldaten de wapenrusting der gedooden aantrekken en trekt naar den burchhof (Brunesheim) der Denen. Deze meenende, dat hunne makkers terugkeeren, openen de poorten, worden overvallen en gedood.

Deze 3 punten vinden wij in hoofdtrekken ook in het hier uitgegeven handschrift. Daar Gramaye zijn verhaal „e *veterrimo* ecclesiae Bredensis codice" ontleent, rijst de vraag, of dit misschien hetzelfde handschrift was, dat wij nu nog hebben? Dit nu kan onmogelijk het geval zijn (zooals ons later nog duidelijker zal blijken). Wel is waar zijn de feiten in beide handschriften dezelfde, maar deze feiten vormen in ons handschrift slechts de grondslagen, waarop de dichter zijn gebouw eigenaardig optrok. Maar er is nog meer. Gramaye spreekt met geen enkel woord van de kruislegende. Als hij ons handschrift gebruikt had, dan zou hij er stellig gewag van gemaakt hebben, evenals hij de legende van de „Hostie van Niewervaert" vermeldt en in zijn „Vlandria" tamelijk uitvoerig eene verschijning van den duivel beschrijft. Tevens zien wij daaruit, dat de sage van de Denen en de kruislegende oorspronkelijk niets met elkaar gemeen hadden. Daar nu echter bij Gramaye en bij onzen dichter de feiten dezelfde zijn, zullen zij ook uit dezelfde

bron (e veterrimo codice) geput hebben. Die gevolgtrekking ligt voor de hand.

De derde kroniekschrijver is Jan van Vliet. In zijne Chronyk van Breda, 1664, staat, bl. 15, het volgende [1]: „A⁰ 1125 (postalia). *D'oude notitien* houden, dat de Deenen tot nu toe hun slot *Bruneshijn* hier souden beseten hebben, ende dit jaer daer uijt vernesteld sijn door Heer Arnold van Wesemael, Erfmarschalck van Brabant, die eenige Deenen ten *Houd* geslagen hebbende, met hun wapenen sijn volck bekleedde, ende alsoo binnen 't slot sond, ende de rest verraste. Daer dit bijgevoeght werdt:

Anno milleno centeno bis duodeno Castrum de Breda cum turri corruit alta." Dit verhaal stemt geheel overeen met punt 3 bij Gramaye; van Vliet schijnt echter uit andere bronnen geput te hebben (oude notitien). Ook lette men op de volgende kleine afwijkingen: Gramaye noemt den overwinnaar der Denen „Wesemalus", van Vliet „Arnold van Wesemael, erfmarschalk van Braband". Van Vliet noemt de plaats, waar de Denen verslagen werden „ten Houd" [2]). Men vergelijke daarmee de uitdrukking van Gramaye „accidit, ut praedis *silvam* . . . . turba exhauriret."

De uitvoerigste mededeelingen vinden wij bij Th. E. van Goor, Beschrijving der stadt en lande van Breda enz. 's Gravenhage 1744. Bladz. 10. „In 't Landt van Breda hebben zich de Noormannen bij deze gelegenheid mede nedergeslagen, gelijk in een zeer oud Boek, voorheen in de Kerk aldaar bewaart geweest [3]), op de volgende wijze verhaalt wordt [4]). De dochter eens Konings van Deenmarken, die met een scheepsvloot naar Engelandt geleid wiert, om met den Koning van dat Rijk te trouwen, onderweg op zee verdronken zijnde, is haar overgebleve volk, bevreest zijnde in Deenmarken of Engelandt aan te landen, de Maas ingeloopen en heeft aan de rivier de Mark, omtrent de plaats, daar nu 't Kasteel van Breda gelegen is, een Burgt of Sterkte gebouwt, en dien *Bruneshеim* genoemt, vermoedelijk naa hunnen Oversten Bruno of Brunes . . . . Den rechten tijd van het neêrslaan der Noormannen op de rivier de Marke weet men niet zeker, dan 't is waarschijnelijk, dat

1) Ook deze plaatsen heeft Dr. Zuidema te 's Hertogenbosch voor mij opgezocht en afgeschreven.

2) Dit woord is hier als *eigennaam* op te vatten; vergel. later de plaats bij van Goor.

3) Dus ten tijde van van Goor was dit „zeer oud boek" (= codex veterrimus?) er niet meer.

4) V. Goor beroept zich op Gramaye, Antiq. Bred. cap. 10.

het in den hoogen ouderdom van Keyzer Lodewijk den Godvruchtigen, en ten tijde van Elbert, zesden Graaf van Strijen geschiedt is" [1]).

Bladz. 13. „Hendrik, de II Heer van Breda [2]), welke met de Deenen of Noormannen, die, niettegenstaande hunne landgenooten sedert lange jaren uit derzelver wingewesten verdreven waren, echter 't Slot Brunesheim nog inhielden, in oorlog geraakte, om zijn Landt van dat roof-ziek volk te ontlasten: voornamentlijk steunende op de gunst en bijstant van Godevaert met den Baard, Hertog van Lothrijk. De Heer van *Wesemale*, die hem op 't bevel des Hertogs te hulp gekomen was, heeft een grooten hoop van die Deenen, welke te *Minderhout*, in 't Landt van Hoogstraten, bezig waren met plonderen en stroopen, overvallen en alle doodgeslagen. De overwinnaars der nedergeslagenen kleederen aangetogen hebbende, zijn in dien schijn naar Brunesheim getrokken, en van de wachters der poort, die niet beter wisten of 't waren hunne medemakkers, ingelaten zijnde, hebben zij den Burgt overweldigt, en deszelfs sterktens en torens tot den grond toe afgebroken; van al 't welke de geheugenis nog is bewaart door 't volgende tijd. veers: Anno milleno centeno bis duodeno Castrum de Breda cum turri corruit alta".

Het eerste verhaal van van Goor (bl. 10) stemt geheel overeen met dat van Gramaye (in de twee eerste punten), dien hij ook „in margine" aanhaalt. Het tweede echter (bl. 13), waar hij zich op de „Bred. Kron." beroept, bevat wel is waar dezelfde feiten, die Gramaye (punt 3) verhaalt, maar bovendien nog enkele bijzonderheden [3]). Terwijl voorts Gramaye de vestiging der Denen te Breda nog meer als historische sage opvat, beschouwt van Goor ze als een historisch feit, dat hij als zoodanig in zijne geschiedenis opneemt. Hij noemt historische personen, welke daarbij betrokken waren; ook den tijd weet hij op te geven; alles gebeurde ongeveer tusschen 840—1124. Nog meer; op bl. 48 geeft hij een plattegrond van Breda van 't jaar 1350. Daarop vindt men de plaats aangeteekend, maar de burcht der Denen (Brunesheim) gelegen heeft, als ook de „Deenenstraat" (nu Kasteelplein).

DE SAGE VOLGENS DE VOORSTELLING VAN DEN DICHTER.

1°. David de Bruys (David Bruce), koning van Schotland, zendt boden aan koning Magnus van Denemarken, om diens dochter ten huwelijk te vragen. Het aanzoek wordt toegestaan.

---

1) Dus omtrent 840, zie ook geslachtstafel der graven van Strijen bij v. Goor, bl. 9.
2) Overleden 1125, v. Goor, bl. 13.
3) Men vergelijke deze met het boven medegedeelde verhaal van van Vliet.

2⁰. Nadat het uitzet der prinses en alles voor de reis klaar is, aanvaardt deze den tocht onder geleide van Godevaert, den broeder des konings. Onderweg echter sterft zij. De Denen in haar gevolg wagen niet zonder haar naar Schotland te komen, noch naar Denemarken terug te keeren, uit vrees, dat men hen zou beschuldigen, de bruid vermoord te hebben. Zij besluiten derhalve aan de kust van Brabant (Zeeland) te landen en zich daar ergens te vestigen. Op een verkenningstocht komen zij naar Breda, waar zij door Heinric (Heer) van Breda, worden ontvangen en onthaald. Zij vinden deze plaats zoo geschikt, dat zij besluiten, zich daar neder te zetten en land te koopen. Daar echter Ancem, eigenaar van een landgoed, weigert dit te verkoopen, nemen zij met geweld bezit daarvan, bouwen eenen burcht „ten Brunenstene" en eene kapel. [In het handschrift wordt nu verder verhaald, dat er een kruis in deze kapel werd geplaatst, dat veelerlei wonderen deed, waarvan er één wordt medegedeeld]. Spoedig beginnen zij te rooven en te stelen, eerst in de omstreken van Breda, dan ook op Walcheren, Schouwen enz., zelfs „scone vrouwen ende maeghden" slepen zij gevangen naar hunnen burcht.

3⁰. Toen kwam de Hertog „in Brabant, die hem de zaken onderwant" (642). Hij roept den raad der steden bijeen, waar allen luide over de Denen klagen. De bede van den Hertog om manschappen enz., ten einde de Denen te verdrijven, wordt toegestaan. Hij zendt den ridder Wesemael uit, die een gedeelte der Denen bij Minderhout in eene hinderlaag lokt, overvalt en doodt. Nu volgt de verovering van den burcht en de vernietiging der Denen door een krijgslist, zooals v. Goor en a. dit ook verhalen. Als nu ook de Hertog naar Breda komt, vragen de bewoners „het heilige kruis" der Denen te mogen hebben, hetwelk zij dan naar de groote kerk te Breda overbrengen. Hier staat het over 100 jaar, en zelfs als de toren der kerk instort [1]), blijft het heilige kruis ongedeerd.

Wanneer wij dit verhaal van naderbij beschouwen, blijkt 1⁰ dat het dezelfde feiten behelst, welke ook Gramaye „e veterrimo ecclesiae Bredensis codice" ontleende; 2⁰ dat de schrijver ook uit andere bronnen putte, 3⁰ dat hij deze stof nog aanvulde en „nach berühmten Mustern" bewerkte.

Deze punten zal ik nu nader bespreken, voornamelijk het laatste, de compositie. Over punt 1 en 2 behoef ik weinig meer te zeggen. De schrijver noemt wel is waar nergens zijne bronnen, maar wij kunnen ze toch nasporen. Daar hij zonder twijfel een clericus was, die door zijn gedicht „het heilige kruis" in de kerk te Breda wenschte te verheerlijken [2]),

1) Dit gebeurde, zooals de kroniekschrijvers yermelden, 1457, vergel. v. 557 enz.
2) Vergel, v. 1—10, 599 enz.

zal hij toch ook dien ouden codex (in de kerk te Breda), dien Gramaye nog zag, gekend en gebruikt hebben. Het korte verhaal, dat hij daar vond, heeft hij echter belangrijk uitgebreid. Mondelinge en schriftelijke overleveringen mogen hem daarbij van dienst geweest zijn. Of hij ook „de Bred. Kronijk" gebruikte, waaruit v. Goor allerlei bijzonderheden putte, weet ik niet. Maar hoe dit ook zij; hetgeen hij er bijvoegt, is niet alleen hetzelfde, wat v. Goor mededeelt, maar wij zien hem ook bij de verdere uitbreiding van 't verhaal gedeeltelijk dezelfde methode volgen, denzelfden weg bewandelen. Ook bij hem vinden wij het streven het verhaal op *historischen* grondslag te vestigen; getuige de verschillende historische namen, de plaatselijke bijzonderheden, welke hij er nog bijvoegt.

De oudste overlevering vermeldt alleen: Eene Deensche koningsdochter was met een Engelschen koning verloofd. Volgens onzen dichter echter is de dochter van koning Magnus van Denemarken met David de Bruys, den koning van Schotland verloofd. De inlassching van beide namen is een zeer ongelukkige greep; immers reeds daardoor wordt zijn verhaal historisch onmogelijk. Met „David de Bruys" bedoelt hij toch vermoedelijk David Bruce, den zoon van Robert Bruce † 1333. Destijds voerden de Schotten tegen de Engelschen eenen hardnekkigen strijd, om hunne zelfstandigheid en onafhankelijkheid te handhaven. In 1328 sloten beiden een wapenstilstand. David Bruce, toen eerst 5 jaar oud, moest met Johanna, de zevenjarige zuster van Eduard III trouwen. De getrouwde kinderen bleven in Engeland wonen. Spoedig begon de oorlog tusschen de beide volkeren op nieuw en duurde met tusschenpoozen tot 1333. Toen gelukte het David Bruce met zijne jeugdige echtgenoote naar Frankrijk te vluchten. In 1339 gaf hij eindelijk gevolg aan het verzoek der Schotten, om terug te keeren. Als jongeling van 18 jaren landde hij met zijne vrouw in Schotland, waar hij tot koning werd uitgeroepen. Toen hij echter in 1346 een inval in Engeland deed, werd hij gevangen genomen en moest hij tot 1357 als gevangene daar vertoeven, waar men hem evenwel toestond zijne persoonlijke liefhebberijen en genoegens na te jagen. Hij leidde een leven van uitspatting en zinnelijkheid, zoodat zijne vrouw hem verliet. Eindelijk 1357 verkreeg hij tegen een hoog losgeld zijne vrijheid en keerde naar Schotland terug. Van een huwelijk met eene Deensche prinses weet de geschiedenis niets [1]). Hij stierf in 1371.

Ten tijde van David Bruce heerschten in Denemarken achtereenvolgens twee koningen: Christoph 1330—32 was slechts in naam koning; het land stond feitelijk onder de heerschappij van koning Magnus van Zweden [2]).

1) Heeren en Ukert. Geschichte der europäischen Staaten: R. Pauli, Geschichte von England.

2) Dahlmann, Geschichte von Dänemark I, 477 enz.

Eerst aan Waldemar IV (1340—75) gelukte het in Denemarken weder een aanhang te verwerven en met Magnus een verdrag te sluiten. Waldemar had wel verscheidene dochters, maar geene van haar trouwde naar Schotland. Over Zweden heerschten in dien tijd de koningen Birger Magnus † 1321 en Magnus Erihszoon † 1374; geen hunner had eene dochter, die naar Schotland trouwde. Dus in Denemarken was er ten tijde van David Bruce geen koning Magnus en Bruce zelf heeft nooit eene Deensche prinses getrouwd. De historische onmogelijkheid blijkt eindelijk ook nog hieruit, dat dan de vestiging der Denen te Breda eerst in de 14de zou moeten plaats gehad hebben [1]). Destijds echter hadden de tochten der Noormannen al lang opgehouden [2]).

De overige namen, welke in 't verhaal voorkomen, zijn alle aan de geschiedenis van Brabant ontleend, namen in de families der Heeren van Breda, ook elders, zeer gewoon en oudtijds zeer bekend. De oudste overlevering noemde in het geheele verhaal slechts één naam: Wesemalus, den overwinnaar der Denen; zoo nog Gramaye. Van Vliet zegt: Wesemael, erfmarschalk van Breda versloeg de Denen ten Hout; van Goor: Wesemale doode (op bevel van den Hertog van Lothrijk) de Denen te Minderhout; onze dichter eindelijk: Ridder Wesemael (door den hertog van Brabant gezonden) doode de Denen bij Minderhout. Waarom noemt hij Wesemaal een *ridder?* Vermoedelijk daarom, omdat de Heeren van Wesemale inderdaad den titel „*ridder*" voerden [3]). Opmerkelijk is tevens, dat hij als echte Brabanter den hertog niet Hertog van Lothrijk, maar van Brabant noemt, ofschoon deze eertijds den titel „hertog van Lothrijk, van Brabant en van Limburg had [4]). Vreemd is echter, dat hij, terwijl hij toch alle andere personen van namen voorziet, den Hertog zonder naam vermeldt. Van Goor noemt dezen Godevaert met den Baard. Onze dichter heeft den naam Godevaert ook, maar hij verleent hem aan den broeder van den Deenschen koning, die de prinses vergezelde en later aan 't hoofd der Denen te Breda stond. Een Deensche naam is Godevaert niet, wel een echt Brabantsche. Vele Heeren van Breda, van Wesemale e. a. hebben hem gedragen [5]).

---

1) Dit schijnt de schrijver in der daad gemeend te hebben. Want volgens hem woonden de Denen 30 jaar te Breda, alvorens zij vernietigd werden. Het heilige Kruis werd dan naar de Groote Kerk te Breda overgebracht, waar het ruim 100 jaar stond, toen de groote toren van de kerk instortte. Dit gebeurde 1457. Dus 1457 — 130 = 1327.

2) Bolhuis. De Noormannen in Nederland, bl. 200.

3) Zie de oorkonden bij van Goor, bl. 13, 18, 408, 427.

4) Zie oorkonden bij v. Goor, bl. 477 No. 24.

5) Zie de geslachtstafel der Heeren van Breda bij v. Goor bl. 13; vervolgens de oorkonden bl. 407, 408, 411, 413, 477 enz. Zeer dikwijls wordt hij ook vermeld in de „Chronycke van Brabant van 't jaar 1565".

Te Breda werden de Denen (volgens den dichter) door „Heinric (heer) van Breda" ontvangen. Volgens de overlevering (bij van Goor) heeft Hendrik II, Heer van Breda † 1125 met hulp van Wesemale de Denen gedood en hnn burcht gesloopt [1]).

Maar welke Hendrik het ook moge zijn, de naam is uit dezelfde bron afkomstig als de overige. Over de andere namen zal ik niet verder uitweiden, omdat zij van minder beteekenis zijn. Het noodige heb ik in de aanteekeningen achter den tekst bijgevoegd.

COMPOSITIE.

Nadat wij de ontwikkeling der Denensage hebben nagegaan, willen wij nu zien, hoe de dichter deze bewerkt heeft. Zooals ons reeds bleek, beschouwde hij de sage als een *historisch feit*, hetwelk tegen 't einde van de 13e of in 't begin van de 14e eeuw plaats had. Om die reden heeft hij ook vermoedelijk de namen van *historische personen* er in gebracht, namelijk die van koning David Bruce, koning Magnus en Hendrik, Heer van Breda. Van David Bruce kan de dichter wel gehoord hebben [2]); Magnus was als naam van Noordsche koningen ook bekend; onder de Heeren van Breda komt de naam van Hendrik vaak voor. Dit was hem voldoende; verder strekte zich zijne kennis der historie ook niet uit.

Voor de andere groote verandering, die hij in de sage bracht, ligt de reden voor de hand. De Denen of Noormannen, die de kusten der Noord- en Oostzee afstroopten, waren *heidenen*, woeste krijgers en roovers. Onze dichter echter maakt hen tot *christenen*, die uiterlijk alle vormen van den eeredienst waarnemen, inzonderheid door naar de mis te gaan [3]). Van hen, als christenen, kon hij ook verhalen, dat zij eene kapel stichtten en een *kruis* daarin plaatsten. Hier had hij het punt, waar hij zijne legende van „Het Heilige Kruis te Breda" kon vasthechten, en daarom was het hem juist te doen. Deze legende was voor

---

1) In 't handschrift stond volgens Hermans bl. 16 onderaan door eene latere hand de volgende aanteekening: „Deze heer Henric, heer van Breda was heer int jaer ons Heeren dysent ijlxvj, ende hadde een dochter, geheiten Elisabeth, die te manne hadde heer Aert van Loven." Het schrift is gedeeldelijk zoo vergaan, dat ik nu niet meer met zekerheid alles lezen kan. Deze aanteekening stemt dus niet met die bij van Goor overeen. De hier bedoelde heer van Breda was feitelijk Hendrik IV † 1270 (zie v. Goor geslachtstafel bl. 13).

2) Bruce is ook de held van een zeer omvangrijk Engelsch gedicht „*The Bruce*" door John Barlour (1316—1396).

3) Zie v. 284 en a. Ook de Duitsche „Spielleute setzen häufig einen Kirchengang in Scene." Vogt, Salman u. Morolf. Einleitung CXX. Hierover straks meer.

hem de hoofdzaak, zooals hij in 't begin duidelijk zegt [1]). — Maar hoe slecht is den dichter deze metamorphose gelukt! Zijne quasi christenen stichten de kapel op eene plaats, die zij met geweld in bezit hebben genomen. Spoedig beginnen zij ook te rooven en te plunderen, zooals hunne heidensche landgenooten overal deden; en deze roovers zijn de stichters van het heilige kruis!! — — Ik heb vroeger reeds met een enkel woord er op gewezen, dat dit gedicht „nach berühmten Mustern" gemaakt is. Dit bewijst en de *stof* en de *compositie*. In Duitschland noemt men gelijksoortige gedichten „*Spielmannsepen*" b. v. Rother, Orendel, St. Oswald, Salman u. Morolf enz. [2]). Werken van dien aard heeft onze dichter stellig gekend, want de groote overeenstemming in stof en compositie kan toch niet bloot toeval zijn. De stof heeft hij wel is waar niet ontleend; die was hem gegeven, zooals wij zagen [3]). [Had de Denensage te Breda niet reeds bestaan, dan had hij even goed de volgende kunnen gebruiken: „Gedurende de regeering van Arnout III, graaf van Vlanderen, vestigden zich de Noormannen te Guines, onder aanvoering van Sifridus. Zij timmerden een zeer sterk kasteel, hetwelk Arnoud hen geirn toestond, weijnig betrouwende, dat hij voor all' deze weldaeden met ondankbaerheyt zoude hebben geloont geweest. Want Sifridus wort op zijne Dogter Gertrude verlieft, de welke hij met bekwame gelegenheid ontschaekt hebbende, naar zijn casteel leyde. Het welk Arnout ziende wiert hij met gramschap ontstoken, de welke hem nu deed genoegzaeme krijgsmacht vergaderen, om den Rover van zijne Dochter te niet te doen." — Arnout verovert dan ook Guines en Sifridus hangt zich zelven op (anno 929) — Chronyke van Vlanderen, I, 43. Indien hij hier Breda in plaats van Guines zette, dan was dit verhaal voor zijn doel even geschikt geweest].

Daar nu de sage, door hem gekozen, veel overeenkomst had met die

---

1) Zie v. 1—11.

2) Dat er ook hier te lande eens zulke „*Spielleute*" waren, meen ik te moeten opmaken uit de rekeningen der graven van Holland en van Bloys, welke Jonckbloet in zijne Geschiedenis der middelnederl. dichtkunst, III, 594 enz. mededeelt. Confer. Vogt, Salman u. Morolf, Einleitung CXXIII; voorts Zeitschrift f. d. Alt. 31 Anzeiger 245, waar Martin eenige mededeelingen doet over „la confrérie de la sainte-chandelle d'Arras" van 1194—1300; Zeitschrift f. d. Alt. 31, 171 ff., waar Schönbach gelijksoortige rekeningen, als boven genoemde, publiceert.

3) „Man musz aus der Ähnlichkeit des Stoffes nicht folgern, dasz die Spielleute, einer nach dem Vorbilde des andern, sich ihren Erzählungsstoff willkürlich bildeten. Die Verwantschaft dieser Dichter beruht bezüglich des *Kernes* ihrer Erzählungen weder auf Erfindung noch auf gegenseitiger Entlehnung, sondern nur auf der Wahl *verwandter* sagenhafter Stoffe; erst in der *Gestaltung* und *Weiterbildung* dieses Materials gelangt ihre eigentliche dichterische Thätigkeit zu übereinstimmendem Ausdruck." Vogt CXIX en CXXI.

in bovengenoemde werken, zoo lag het voor de hand, haar ook op dezelfde wijze te bewerken. Dat hij dit werkelijk deed, zal uit het volgende blijken.

1⁰. Het hoofdmotief in alle „Spielmannsgedichten" is: *Een koning heeft het voornemen, om eene vrouw te zoeken, even rijk en voornaam, als hij zelf* [1]).

David de Bruijs, koning van Schotland wenscht te huwen. Over zijn rijkdom, zijne macht enz. v. 37—43; over den rijkdom, de schoonheid enz. der prinses v. 13—22.

2⁰. *De vrouw* (prinses), welke de koning wenscht te hebben, *woont verre, over zee* [2]).

De prinses woont in Denemarken, daarom zendt de koning „boden ouer mere" 26.

3⁰. *Boden moeten het huwelijksaanzoek overbrengen* [3]). Zie v. 26 enz. Over het algemeen vervullen *boden* in zulke gedichten eene groote rol. Waar het maar eenigszins mogelijk is, laat de dichter boden uitzenden. Onze dichter doet dit driemaal v. 25 enz., 360 enz., 462 enz.

4⁰. *De boden trekken naar het vreemde hof, brengen de boodschap van hun heer over, wiens macht en rijkdom zij daarbij roemen* [4]). Zie hierover v. 27—44.

5⁰. *De Germaansche vorsten waren gewoon, om over alle gewichtige zaken met hunne verwanten en voornaamste mannen te beraadslagen* [5]).

De Koning van Denemarken beraadslaagt over het huwelijksaanzoek met zijne broeders en de koningin, v. 46—52 [6]). Beraadslagingen over andere zaken v. 80 enz.; 217 enz.; 643 enz.; 749 enz. De koning spreekt daarbij zijne mannen gewoonlijk met de formule „mâge unt man" aan. Vergel. v. 80—84.

Al naar het aanzoek wordt opgenomen, is ook het lot en de behandeling der boden [7]). Is de boodschap aangenaam, dan worden de boden goed ontvangen (30 enz., 295 enz.), onthaald (72 enz., 391 enz.). Wordt de boodschap niet goed opgenomen, dan moeten de boden het ontgelden [8]). In de „Spielmannsgedichten" wordt het huwelijksaanzoek

---

1) Vergel. J. Thien, Übereinstimmende u. verwandte Motive in den deutschen Spielmannsepen. Progr. der H. Bürgerschule in Hamburg 1882, bl. 2. — Vogt, Salman u. Morolf, bl. CXVIII.

2) Thien, bl. 7. Vogt, bl. CXIX.

3) Thien, bl. 8. Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesänger I. 482.

4) Thien, bl. 10.

5) Thien, bl. 4.

6) Vergelijk *Nibelungenlied*, uitgegeven door P. Zarncke 184, 2 enz.

7) Thien, bl. 10. Schultz I 138 enz.

8) Thien, bl. 10 enz.

meestal afgewezen, en plegen de boden te worden mishandeld en in een kerker geworpen. De vorst, die hen gezonden heeft, trekt nu met enkele mannen of een leger uit, om ze te bevrijden, te wreken en de vreemde prinses met geweld of list te veroveren. Dit alles, de veelerlei avonturen, gevaren, reddingen, gevechten enz., wordt uitvoerig verhaald. — *Hier* neemt de zaak een geheel anderen loop, omdat de dichter van *hier af* de eigenlijke Denensage volgt.

6⁰. De dichter karakteriseert de Denen deels als *oudgermaansche helden*, deels als *middeleeuwsche ridders* [1]). Van daar de titels: *recken* 658, 667, 705; *manne* 81; *maghen* 89, 359; *ridders* 151, 669. De *factoren*, die in 't leven der oudgermaansche helden zulk een groote rol spelen: het streven naar roem, eer, de vrees voor schande of zelfs voor straf; rijke belooning enz. treden hier minder op den voorgrond, maar ontbreken toch niet geheel en al. Ook onze helden zeggen:

„Varen wi weder tot huys te lande
Men sal ons allen spreken *schande.*
Men sal ons geven quade woort enz. 218 enz.

Als de koning van Denemarken zijne dochter aan Godevaert overgeeft, zegt hij waarschuwend:

„Ic beueel se u op v *hooft.*
Missciede haer yet bi uwen scouden,
Dat soudic aen u seluen houden." 162 enz.

Aan den *ridderlijken* tijd en aan de *ridderpoësie* worden wij herinnerd, als wij zien, dat de dichter uitvoerig *hoffeesten* en *maaltijden* beschrijft [2]) b.v. 62 enz.; 92 enz.; 144 enz.; 301 enz.; van *tournooien*, van „deugden en hoofsche zeden" spreekt 17 enz.; 60; de *vrouwen* gaarne op den voorgrond plaatst 13 enz.; 46, 148 enz.; 206 enz.; 444 enz., en de *mildheid* van den koning roemt 71, 86, 95 enz. Voorts wijs ik nog op enkele kleine trekjes: Godevaart spreekt ook Fransch en Duitsch, heeft langen tijd in Frankrijk vertoefd. Hendric, Heer van Breda heeft een „garsoen" [3]) v. 360, die „een spiet" [4]) in de hand draagt, als hij een boodschap overbrengt 371, 399, vergel. ook 466. De koning van Denemarken geeft aan de boden „zegel ende briue" [5]) v. 50 enz. De ridders (heeren)

1) Zoo ook de Spielleute.
2) Thien, bl. 19.
3) Zie Schultz, I, 140.
4) Schultz, I, 137.
5) Schultz, I, 135.

grijpen elkaar *bij de hand*, als zij aan tafel gaan enz. 300, vergel. ook 315, 152.

7°. EIGENAARDIGHEDEN IN UITDRUKKINGEN EN GEZEGDEN.

De dichter stelt zijne helden, heldinnen enz. zoo voor, alsof er *hun weerga nergens* te vinden ware, b.v. 16, 19, 37, 88, 100, 501 enz., 511. Volgens de oude wijze van 't Germaansche epos maakt ook onze dichter veel gebruik van den *dialoog* [1]). Tot inleiding daarvan gebruiken de „Spielleute" meestal de formule „er sprach" [2]); onze dichter „hi seyde" b.v. 29, 45, 67, 73, 77 enz. Dikwijls wenden zij zich als 't ware *persoonlijk* tot de hoorders of lezers, om hunne aandacht op de volgende woorden te vestigen. Zij bedienen zich daarbij van eene formule als b.v. „nu horet, wie ir vater sprach" [3]). Ook onze dichter zegt: „Nu hoort, wat die vrouwen seden" 444; „nu hoort van de Denen uoort" 603, 199.

De typische wijze van uitdrukking, het eigenaardige van den epischen stijl der „Spielleute" blijkt ook uit de *epitheta*, die zij met voorliefde gebruiken. Ik noem hier slechts diegenen, welke ook in ons gedicht voorkomen:

bolt [4]): ridder bout 667, 671; die here bout 705

cort: in korten stonden 27, 239; in corten daghen 82; in corter tyt 593.

edel [5]): den edelen coninc 31, 74; die edele hertoghe 743.

guot [6]): te wapenen goet 43; van goeder spisen, van goeden dranke 311; dese goede man 348, 355; voorts v. 351, 366, 373, 561, 644 enz.

grôz [7]): rike van groten ghelde 24; een grote landshere 25; met groter eren 59; met grote loue 63; groote feeste 92; met groten sacken 99, den groten scat 136; voorts v. 147, 149, 198, 242 enz.

kuon, *wîze* [8]): ooc is hi rijc, vroet ende coene 39.

schône [9]): dochter alsoe scoene 13; die scoenste iongheline 37; die scoenste mast 100; root ende scoene 208, die scoene urouwen 214; voorts v. 249, 259, 269, 324 enz. enz.

Voorts wijs ik op de wijze van uitdrukking, waarbij telkens twee substantieven enz. *paarsgewijze* met elkander verbonden worden, b.v. vroet ende coene 39; zeghel ende briue 54; graeu ende bont 89; heren

---

1) Vogt, CXXXIII.
2) Vogt, CXL.
3) Vogt, bl. CXLI.
4) Vogt, bl. CL.
5) Vogt, bl. CLII.
6) Vogt, bl. CLI.
7) Vogt, bl. CLI.
8) Vogt, bl. CL, CLIII.
9) Vogt, bl. CLII.

ende urouwen 91; bonghen en pipen 93; wit ende groene 116; root ende scoene 208; scoene ende lanc 259; laghen ende singhen 340; zie ook v. 115, 119 enz., 145 enz., 157, 292, 304, 338 enz. enz.

Van de *adverbiën* wordt bij voorkeur „harde (herde)" gebruikt, b.v. harde dicke 112; herde wit 114; herde vele 125; herde wel 380; herde scoen 447 enz.

Betrekkelijk zeldzaam zijn die eigenaardige uitdrukkingen, welke tot *bevestiging van de waarheid* van het gezegde dienen [1]) b.v. te minen trouwen 108; by mynre trouwe 165; — en die woorden, welke bij het *groeten* gebezigd worden, b.v. 73, 170, 295 enz.

Wonderlijk is het nu, dat de dichter tusschen deze oudgermaansche en ridderlijke toestanden enz. allerlei gebruiken, zeden, toestanden enz. uit zijn *eigen* tijd inlascht, zonder deze tegenstrijdigheid op te merken. Ook daaruit blijkt, dat hij niet zelfstandig te werk ging, maar zijn gedicht naar allerlei modellen en bronnen bewerkte. Wanneer eene prinses in den oudgermaanschen tijd of in de middeleeuwen ging trouwen, bestond haar uitzet [2]) meestal uit kostbare zijden stoffen, prachtige gewaden, linnen enz., waaraan vele handen vlijtig hadden gewerkt. Onze dichter echter zegt: Men dede daer *copen* dier ghewant enz., 87 enz. Dus alles werd kant en klaar in de magazijnen gekocht. — Eene prinses kreeg oudtijds ook wel goud en zilver, maar het waren gouden en zilveren gereedschappen, Schmucksachen, Geschmeide. Volgens onzen dichter echter geeft de koning aan zijne dochter een hoop geld mede (gelijk rijke kooplieden van zijn tijd deden) en wel „twee en viertich tonnen vol" 137.

Wanneer men verder leest, wat er bij de uitrusting van het schip (106 enz.) al ingeladen wordt, dan denkt men, dat er een koopvaardijschip geproviandeerd wordt, dat eene reis naar Indië moet doen. Daarbij ontbreekt ook niet het destijds beroemde *bier* uit *Lübeck* en *Bremen* [3]). — Zooals wij reeds zagen, stelt de dichter de Denen als oudgermaansche helden en als ridders voor; maar zij dragen wapens, gelijk de soldeniers in 't laatst van de middeleeuwen (v. 723 enz.). Ook meent de dichter, dat zij *uniform* gekleed en gewapend waren. In denzelfden tijd verplaatst ons ook de mededeeling, dat de hertog van Brabant „den raet van sinen goeden steden" bijeenriep (644), om eene *bede* [4]) in te willigen. Zij „leenen hem CCC man, helme op 't hooft ende halsberghe aan" enz. 661.

1) Vogt, bl. CXXXVIII. 2) Schultz, I, 481, 482.

3) Wat men echter *vroeger* voor bier dronk, zie Schultz, I, 295. Het bouwen en uitrusten van het schip is overigens een thema, dat in „Spielmannsepen" zelden ontbreekt.

4) Dit *woord* staat wel is waar niet in den tekst, maar feitelijk wordt het toch bedoeld.

III. DE LEGENDE VAN „HET HEILIGE KRUIS".

In de „Spielmannsepen" spelen wonderverhalen eene groote rol [1]). Steenen, ringen, kleederen, wapens, wortelen, bronnen, reliqieën enz. bezitten geheime krachten en zijn geschikt voor allerlei doeleinden, ook om te genezen of te dooden. Zelfs dooden worden er weder door opgewekt [2]). Zulk eene rol vervult hier het heilige kruis.

Vermoedelijk heeft er te Breda eene legende over het heilige kruis reeds bestaan. De oude kroniekschrijvers vermelden er wel is waar niets van [3]), ook Gramaye niet, maar uit het volgende meen ik toch het bestaan van eene zoodanige legende te moeten opmaken. De eerste vermelding vindt men in eene oorkonde van 't jaar 1246: „Uiterste wil van Godevaert IV. Heer van Breda." [4]). Daarin vermaakt deze „tot lossing van het *Heil. Kruijs* in 't Landt van Breda hondert Mark Sterlings". — Van Goor vermeldt ook bij de beschrijving van de Groote Kerk te Breda (bl. 84), dat van de 14 koren of kapellen de zevende eertijds „*Het H. Kruijs*" genoemd werd. Voorts deelt hij „uijt een zeer oudt Register, voorheen in de Kerk berust hebbende" eene lijst mede van de „Outaren, welke daar in gesticht en met veele Renten en inkomsten enz. begiftigt waren". Op deze lijst vindt men:

3) Den Outaar van *'t H. Kruijs*, gesticht in 't jaar 1305, begiftigt enz.

20) Den Outaar van *'t H. Kruijs*, in 't Koor der Heeren van Breda, gefondeert bij Engelbrecht Graaf van Nassau, Heer van Breda, in 't jaar 1405.

29) Den Outaar van *'t H. Kruijs* voor het hooge Koor, gesticht in 't jaar 1440 door Jan Overgheer, ter verzoening der ziele van Engelbrecht Graaf van Nassau enz. [5]). Eindelijk vind ik bij v. Goor bl. 90

---

1) Thien, bl. 29 enz.

2) Thien, bl. 31.

3) *Ik* kon ten minste nergens een spoor ontdekken.

4) Afgedrukt bij v. Goor, bl. 416, No. 13.

5) Of deze „Outaren van 't H, Kruys" te Breda echter als bewijs mogen gelden, weet ik niet zeker, aangezien v. Goor (bl. 357) mededeelt, dat er ook in de Kerk te *Terheyden* een outaar van het H. Kruis was.

nog het volgende: „Van ouds zijn te Breda twee Omgangen of zoogenaamde Processien geweest. De eerste, anders de groote van het *H. Kruijs*, geschiede op Pinxterdag des namiddags. De andere of kleijne van 't Sacrament van Niervaert wierdt gevierdt op den Sacramentsdag". — Maar hoe dit ook zij, legenden en wonderverhalen waren sedert de kruistochten even geliefkoosde als dankbare onderwerpen voor geestelijke en wereldlijke dichters. [1])

Bekend zijn de legenden van den heiligen Brandaen, St. Servaes, Van den levene ons Heren, Van den Houte enz. De legende van het heilige kruis herinnert aan de legende van den *kruisboom* of het *kruishout*, die in de middeleeuwen zeer geliefd was en waarvan de literatuur van alle christelijke volkeren talrijke bewerkingen bezit [2]). Ook het Nederlandsch heeft er verscheidene, hetzij in zelfstandige gedichten, hetzij als episode in andere werken. Men vindt ze b.v. in de *Rijmbijbel*, *Spieghel Historiael* door J. v. Maerlant [3]), *Lekenspiegel* door Jan de Clerc, *Die eerste bliscap van Maria* [4]), *Dboek vanden Houte* [5]), *Historia Sanctae Crucis* door Jan Veldener [6]). Van het laatst genoemde werk deel ik hier den inhoud in het kort mede.

Adam zendt zijn zoon Seth naar het paradijs om den engel [7]) te vragen, wanneer zijn lijden een einde zal nemen [8]). De engel geeft hem „drije grijnen claer [9]); deze moest hij met zijnen vader begraven; daaruit zou een boom ontspruiten, waaraan Christus eens zijn bloed zou storten [10]). Adam stierf; Seth begroef hem en legde de drie „grijnen" onder zijn tong. Daaruit schoten drie „roeden" op, die bleven staan, tot dat Mozes en de Joden op hunnen tocht uit Egypte daar voorbijtrokken [11]). Toen de Joden gebrek aan drinkbaar water hadden, sloeg Mozes op Gods

1) Jonckbloet, Geschiedenis der Nederl. letterkunde, I, 403 enz.

2) Over het ontstaan en de ontwikkeling dezer legende zie Dr. C. Schröder, Van deme Holte des hilligen Cruzes. Erlangen 1869. Einleitung bl. 4 enz. Wetzer en Welte, Kirchenlexikon, 6, 1178 enz. Alfr. Holder, Inventio sanctae crucis. Leipzig, 1889 en a.

3) Jonckbloet, Geschiedenis der middennederl. dichtkunst, III, 110.

4) Moltzer, De middelned. dramatische poesie, 355 enz.

5) Uitgegeven door Tideman in de Werken der Vereeniging ter bevord. der oude Nederl. letterk., Afl. 2.

6) Th. Fr. Dibdin, Bibliotheca Spenceriana, III, 348.

7) Vergelijk BH. (= Dboek van deme Houte), waar deze „Cherubim" wordt genoemd. Over alle bijzonderheden in deze legende zie Schröder, Van deme Holte enz. Einleitung.

8) Vergel. BH. om het „olie der ontfermenisse te halen" 52; zoo ook in de meeste andere bewerkingen.

9) BH. 218.

10) Vergel. BH. 225 enz.

11) Vergel. BH. 285 enz.

bevel met de drie roeden in het bittere water, dat terstond zoet werd [1]). Hij nam voorts de roeden mede en plantte ze in het rijk van Moab [2]). Op bevel van den engel haalde koning David ze naar Jerusalem. Bij deze gelegenheid werden zieken terstond genezen; zelfs zwarte mannen veranderden er door van kleur. David plantte ze in zijn hof, waar zij in één nacht tot een prachtigen boom opwiessen [3]). Tevens versierde hij den boom met 30 ringen van saphir [4]). Toen Salomo later den tempel bouwde, liet hij den boom vellen [5]), om hem daarbij te gebruiken. Maar te vergeefs hebben de timmerlieden „ghemeten ende ghepast". Het hout was niet te gebruiken (19—21):

„Ende het is te *cort* nae horen merck
Of het is gheworden alte *lanck*,
Het bleef uten werck tegens haren danck" [6]).

Het hout werd derhalve ter zijde gelegd in den tempel. Toen kwam Sibilla, eene prophetes, en voorspelde, dat Christus eens aan dat hout zoude hangen. De Joden daarover vertoornd, mishandelden haar, zoodat zij stierf. Het hout legden zij over een rivier als vonder [7]).

Spoedig daarna kwam de koningin van Saba naar Jerusalem, en deed Salomo verwijten wegens deze ontheiliging van het hout [8]).

Hij liet het nu wegnemen, met goud en zilver versieren, naar den tempel brengen, dwars boven den ingang bevestigen, opdat ieder het zou vereeren [9]). Een zijner opvolgers, Abyas, liet het goud en zilver weder wegnemen en het hout buiten den tempel begraven [10]). Later groef men daar „een piscine". Een engel daalde elken dag neder; alle zieken, die nu in dit water baadden, werden terstond gezond [11]). Toen Christus voor Pilatus stond en veroordeeld werd, dreef op eens het hout boven op het water. De Joden haalden het er uit, maakten er een kruis van en hingen Christus aan dit kruis [12]). Daar stond nu „*het heijlighe cruijs*",

---

1) BH. 338 enz.
2) BH. 382 enz.
3) BH. 422 enz.
4) BH. 504 enz.
5) Volgens BH. 540 kwam men een balk van genoegzame *lengte* te kort.
6) Vergelijk hiermede in ons gedicht v. 519—524, waar hetzelfde wordt gezegd; vergelijk ook BH. 570 enz.
7) Vergelijk BH. 595 enz.
8) BH. 623 enz.
9) BH. 646 enz.
10) Vergel. BH. 664 enz.
11) BH. 675 enz., hier vindt men op vele plaatsen letterlijke overeenstemming.
12) BH. 715 enz. Hier eindigt het gedicht „Dboek van deme Houte".

en allen, die bezeten waren en het naderden, werden terstond genezen. Daarover werden de priesters kwaad en begroeven het onder de aarde.

Vele jaren later kwam de keizerin Helena van Rome naar Palestina, om het kruis op te sporen. Zij ondervroeg de Joden, echter zonder gevolg. Toen liet zij Judas in een put werpen, tot dat hij zou aanwijzen, waar het kruis lag. Judas beloofde weldra de plaats aan te wijzen. Men begon te graven en vond 3 kruisen. Om nu te weten, welk het echte kruis was, legde men eenen doode daarop, die op het echte kruis terstond weder levend werd. Helena liet de ééne helft van 't kruis te Jerusalem achter, de andere nam zij mee naar Rome. Een tyran roofde later het gedeelte te Jerusalem; maar keizer Heraclius versloeg hem, bracht het weder terug en plaatste het in den tempel. Hier werd „*het heijlighe cruijs*" vereerd en er offeranden aan gebracht.

Vergelijkt men nu de legende van het heilige kruis van onzen schrijver met deze legende, dan merkt men dadelijk de volgende punten van overeenkomst op:

1) Bij het bouwen van den tempel (hier van eene kapel) wordt een boom geveld, dien echter de timmerlieden ter zijde leggen als onbruikbaar.

2) Van dezen boom wordt „het heilige kruis" gemaakt.

3) Het heilige kruis doet velerlei wonderen.

4) Het heil. kruis wordt vereerd en er worden offeranden aan gebracht.

Naar deze 4 punten heeft blijkbaar onze dichter *zijne* legende bewerkt, of beter gezegd; *zijne* legende bevat eigenlijk niets meer dan juist deze 4 punten. Analoog met de wonderen, welke door het H. Kruis plaats hebben, bericht ook hij allerlei „miraculen", welke door het Bredasche kruis geschieden. — Dat hij het gedicht van Jan Veldener kende, durf ik niet beweren. De groote overeenstemming op ééne plaats, waar hij letterlijk dezelfde motieven gebruikt als Veldener, heeft niet genoeg bewijskracht, om dat daaruit met zekerheid te kunnen constateeren. Maar hoe het zij; ook hier gaat de schrijver weder op dezelfde wijze te werk. De stof is hem gegeven. Hij bewerkt haar volgens hetzelfde *schema*, dat wij in de legende van den kruisboom vinden en in denzelfden *stijl*, dien men in alle middeleeuwsche legenden terugvindt.

In den tijd, toen de schrijver dit handschrift vervaardigde, was blijkens zijne mededeeling (bl. 43, verhaal II aan 't slot) dit H. Kruis te Breda nog aanwezig; waar het later gebleven is, weet niemand te zeggen. Er bestaat daaromtrent zelfs geene mondelinge overlevering. Op eene

aanvraag dienaangaande antwoordde mij de WelEerw. Heer A. v. Dijk, pastoor te Breda: „Onze kerkschat bezit een zilveren kruis, 'twelk in de schacht onder de dwarslijn een stukje hout omsloten houdt. Dit zou een overblijfsel *kunnen* zijn van het H. kruis, maar er is geen enkel document, dat de herkomst of beteekenis van dit houtje aanwijst."

De tekst van het Hs., die nu volgt, is nauwkeurig teruggegeven met alle eigenaardigheden in taal en spelling, alleen zijn de gewone verkortingen opgelost en de eigennamen met hoofdletters geschreven; ook de leesteekens heb ik er bijgevoegd. Eenige woorden, door den afschrijver blijkbaar overgeslagen, heb ik weder in den tekst gezet; enkele verkeerde rijmwoorden en andere vergissingen werden verbeterd. Deze woorden benevens de plaatsen, waar dit geschied is, zijn in de „*aanteekeningen*" (bl. 47) nauwkeurig opgegeven; ook vindt men daar kritische opmerkingen, verbeteringen en verklaringen van den tekst enz.

Ten slotte gevoel ik mij verplicht aan allen, die mij bij deze uitgave op de een of andere wijze ondersteund hebben, mijn hartelijken dank betuigen, namelijk aan de H.H. Prof. *Moltzer* te Utrecht, Prof. *Verdam* te Amsterdam, Dr. *A. E. Boudam*, rijksarchivaris in Noordbrabant, Dr. *W. Zuidema*, commies-chartermeester bij 't oud-archief in Noordbrabant, in het bijzonder echter aan den WelEerw. Heer *F. A. van Dijk*, pastoor te Breda, die mij het handschrift langen tijd welwillend heeft afgestaan.

O CRUX LIGNUM TRIUMPHALE.

HIER VINTMEN BESCREUEN, HOE DAT THEYLIGHE CRUYS QUAM TOT BREDA.

Omme dat die reden es uergheten,
Ende luttel liede sijn, diet weten,
Hoe theylighe cruce quam te Breda,
Wanic v segghen, hoert daer na,
Wie si waren, diet daden maken;
Der waerheit salic niet messaken.
Want hier uoermaels es ghesciet,
En wetent alle die liede niet,
Des wil ic v den sin uerclaren
Ende die reden openbaren,
Op dat mi god daer toe ghesterke.

Het was een coninc in Deenmerke,
Hi hadde een dochter alsoe scoene,
Dat si met allen rechte crone
Mocht hebben ghedraghen int roemsche rike,
Wantmen uant niewer haer ghelike
Van doechden ende van hoosschen seden
Noch soe uolmaect van allen leden.
Oec hadde hoer uader den meesten scat,
Die doen enich man besat,
Die hem van ouden tiden was bleuen,
Van dat die heydene waren uerdreuen (bl. 2)
Vyt Deenmerken met ghewelde.
Dus was hi rike van groten ghelde.
Dat uernam een grote landshere,
En sende boden ouer mere.
Die boden quamen in corten stonden,

Daer si den deenschen coninc vonden.
Si seiden: „Here coninc Magnus!
Wi comen van Dauid den Bruys,
Den edelen coninc van Scotlant,
Die heeft ons hier tot v ghesant,
Te proeuen, hoet v waer bequame,
Dat hi uwer dochter te wiue name,
Mede te leydene sijn leuen,
Ende ghise hem goeden wilt ende gheuen.
Hets een die scoenste iongheline,
Die noyt wilt met honden vinc,
Oec es hi rijc, vroet ende coene.
Heer coninc, haddi sijns te doene,
Ghi mocht v tot hem wel uerlaten,
Dat hi v comen soude te baten
Met menghen Scotte te wapenen goet".
Doe die coninc dit uerstoet,
Hi seyde: „Ghi heren, blijft hier binnen; (bl. 3)
Ic sal ghespreken die coninginne
Ende mine broeders beide
Eer ic vyt der zalen scheide".
Si ghinghen te rade onder hem vieren,
Si en consten beters niet visieren,
Dan si hem rieden, dat hijt dade.

Dus quam die coninc uten rade.
Hi dede den boden ere ende lieue,
Hi gaefs hem zeghel ende brieue,
Hi hinc daer sinen zeghel ane.
Men soudse hem seynden te Aberdane,
Ende soe uele goeds daer mede,
Op dat die coninc wel bestede;
Hi sal moghen met groter eren
Tornieren ende breken speren,
Dat seg ic v met ware tale.
Doen ghinc men eten in die zale;
Daer was ghedient met groten loue
Alsmen pleecht te coninx houe.

Doen die maeltijt was ghedaen,
Sijn die boden op ghestaen.

Si seyden: „Heer coninc, wi willen van stede".
Die coninc sprac: „Ghi moet noch beden, (bl. 4)
Ghi en mocht noch niewer trecken,
Ic sal v anders doen berecken".
Doen riep die coninc enen clerc
Ende dede hem gheuen XXX merc.
Hi seyde: „Nu groet mi sonder spotten
Den edelen coninc vanden Scotten,
Ende segt hem, dat hi si in hoghen:
Wi selen comen, soe wi eerst moghen".
Si seyden: „Heer coninc, blijft ghesont".
Doe dedement allen den lieden cont,
Dat die ioncurouwe sou werden bruyt.
De coninc sende boden vyt
Om sine manne, om sine maghen,
Die daer quamen in corten daghen.
Si ghinghen metten coninc te rade,
Hoe dat hijt best met eeren dade.
Die heren rieden den coninc dat,
Dat hi en spaerde ghenen scat.
Men dede daer copen dier ghewant,
Dat beste, datmen te cope vant,
Ende uoederinghe graeu ende bont,
Dat coste menich dier pont;
Men gaeft den heren ende den urouwen (bl. 5)
Daer mochtemen grote feeste scouwen.
Men ghinc daer bonghen ende pipen.
Die feeste was ghedaen te Ripen;
Men liet daer weder meester nochte knecht,
Si en waren alle wel berecht.

Die coninc hadde een scip doen reken,
Daermen wonder af mocht spreken;
In Deenmerke bleef gheen soe vast.
Daer in stont die scoenste mast,
Diemen binnen Noorweghen vant,
Die ree, dat zeyl ende dat ghewant
Ne mochte gheen man uolprisen.
Die coninc hadde dat scip doen spisen,
Dat soude hi node hebben ghelaten.
Men droech daer bier in met uaten,

Dat te Lubeke was ghebrouwen.
Soe dedemen oec te minen trouwen
Vele broets met groten sacken,
Dat te Ripen was ghebacken;
Deensche baken, deensche ulecken
Die harde dicke waren van specken,
Rentuleesch ende scapen mede,
Dat herde wit was in den snede, (bl. 6.)
Wilbraet ende venisoene,
Boter, kese, wit ende groene,
Erweten ende bonen,
Die daer comen waren van Sconen,
Stocuissche ende makereel,
Paeldringhe ende pinperneel,
Soete water, borninchout,
Loec, ayuyn, asijn ende sout,
Peper, was, comijn ende kersen:
Van allen desen uoerseiden mersen
Was herde vele binnen den kiele,
Op auenture oft gheuiele,
Dat si yewer waren uersteken,
Dat hem niet en mochte ghebreken,
Si en hadden van allen binnen der boort,
Recht oft ware in een poort.

Doent al gader was gheladen,
Ende elc gheleecht te sinen staden,
Doen ghincmen brenghen matten scrinen.
Elc mattennoet koes daer den sinen,
Men lede elken in sijnre stat.
Doen ghincmen brenghen den grote scat,
Twee ende viertich tonnen vol. (bl. 7)
Die coninc was oec niet soe dol,
Hi en sette daer bi enen ruwaert,
Dat was sijn broeder her Eeraert,
Die totten scatte soude sien;
Hi was die ioncste vanden drien.
Heer Godeuaert bleef bider bruyt.
Daer mochtmen horen groot gheluyt,
Beyde uan trompen ende van bonghen;
Daer was gheuedelt ende ghesonghen

Voer die scone goedertiere.
Men sach daer menighe cameriere;
Scone maeghde, scone urouwen
Mochtemen daer met hopen scouwen,
Meneghen ridder, menighen seriant.
Heer Godeuaert nam bider hant
Des coninx dochter, die ionghe bruyt.
Hi leydese ter zeewaert vyt,
Daer dat scip lach al bereet.
Het moeste daer comen aen een ghesceet
Tusschen der dochter ende der moeder.
Die coninc sprac: „Heer Godeuaert broeder!
Ic beuele v mijnre dochter.
Mi waer leet, ghesciede haer lochter. (bl. 8)
Oec wil ic, dat ghijs mi gheloeft;
Ic beueelse v op v hoeft.
Missciede hoer yet bi uwen scouden,
Dat soudic aen v seluen houden".
Heer Godeuaert sprac: „Bi mijnre trouwe,
Ic sal bewaren die ioncfrouwe
Recht of si waer mijn eyghen kynt.
Om haer en sorghet niet en twint". —
„Nu vaert met Gode, onsen here,
Groet mi Dauid den coninc sere".
Die coninginne bleef staen opt lant;
Si makede een cruce metter hant
En beual te Gode die bruyt.
Si ghinghen te zeyle ende zeylden vyt.
Daer seylden si den enen dach,
Den anderen, die daer na ghelach.

Doen si quamen op die hoghe zee,
Waert der ioncfrouwen alsoe wee,
Si en conste niet een woort ghespreken:
Van siecten docht haer therte breken.
Des waert heer Godeuaert scier gheware
Ende quam sitten neuen hare.
Hi seyde: „Ioncfrouwe, hebdt Gode voer oghen, (bl. 9),
Die vele wilde doer ons ghedoghen:
Hi liet hem bynden aen een calumne
Ende met dien woorde sach hi omme,

Ende riep: „Ghenade, here God!
Nü doet met mi al uwe ghebod".
Wat helpe, dat ict v makede lanc.
Die ioncfrouwe waert soe cranc,
Si moeste steruen, alst God gheboot:
Te sonne op ganghe was si doot.
Alle, die waren binnen den kiele,
Baden Gode uoer haer ziele.
Doen si laghen in haer ghebede,
Woude die kiel niet van stede,
Men hadde den doden gheworpen vyt.
Doen waert d'een groet gheluyt;
Die stierman riep: „Nu hoort, nu hoort!
Men worpe den doden ouer boort,
Soe machmen zeylen, waermen wille;
Ghi siet wel, dat wi ligghen stille."
Dit dochte den heren wesen goet,
Na dien dat gheschepen stoet.
Men dede haer vyt haer dier ghewaden
Ende benayese in lijnwaden. (bl. 10)
Daer op soe nayede men ene crone
Van sindale root ende scone
Tot enen teken, waermense vint,
Dat si es eens coninx kint;
Ende men besloechse in ene matte,
Ende settese ouer boort int natte.
Die doen hadde ghesien wat rouwen,
Dat daer dreuen die scone vrouwen,
Doen sise int water saghen driuen,
Dat en mochte gheen man volscriuen.

Heer Eeraert sprac: „Wats nu die raet
Na dien dat gheschepen staet?
Varen wi weder tot huys te lande,
Men saels ons allen spreken scande.
Men sal ons gheuen quade woort
Ende segghen: wi hebben die bruyt uermoort.
Eest dat wi uaren in Scotlant,
Daer selen wi laten swaren pant;
Wi en selen moghen niet uerdinghen,
Dat wi die ioncfrou niet ende bringhen.

Heer Godeuaert sprac: „Mi dunct beste,
Dat wi zeylen int zuytweste,
Aen Brabants side, in enen hoec, (bl. 11)
Aen een bosch ende in een broec,
Daer wi beesten vinden ende bien,
Daer en mach ons niet misschien.
Daer salic maken doen een hof,
Daermen langhe sal spreken of.
Daer selen wi leiden onse leuen
Ende malc den anderen niet begheuen".
Si waren mijns heren Godeuaerts worden.
Si ghinghen te zeyle; die wynt was norden.
Doen si quamen in corter stonde
Te Niewer hauen voer Meremonde,
Daer worpensi horen ancker vyt.
In dat scip waert groet gheluyt.
Si scenen dronken van Breemschen biere.
In enen boot soe ghincker viere,
Die opwaerts royden lancs der Merken,
Soe dat si quamen voer Anskerken.
Van danen roeyden si bat uoert
Tote Breda bider poort.
Daer vonden si enen sconen hil,
Aldaer behaghet hem soe wil,
Dat si daer setten een baken,
Om dat si daer weder wilden gheraken. (bl. 12)
Haer oghen lieten si omme gaen,
Ende saghen enen boem daer staen,
Met groenen bladeren wel ghecleit,
Op een gheraemte wel gheleit,
Soe datmer onder mochte gaen.
Onder den boem saghen si staen
Twee tafelen scoene ende lanc:
Bi elke tafele stont ene banc,
Als ofmen daer aen soude sitten eten,
Maer si en consten niet gheweten,
Wat dat bediede cleine ofte groot.
Si ghinghen weder binnen den boot
Ende royden vyt met snelre vaert
Weder tot haren kyele waert,
Daer die heren in laghen stille.

Si ghinghen segghen van enen hille,
Die die scoenste waer, diemen vonde,
Ende dat daer wel een huys op stonde.
Die heren hebben hem dies uermeten,
Ten yersten dat si hadden gheten,
Souden si uaren besien die stede
Ende die poort van Breda mede.
Men ghinc decken ende dwaen. (bl. 13)
Doen die maeltijt was ghedaen,
Sprac heer Godeuaert ouerluyt:
„Die mede willen, trecken vyt!"
Seuentiene vromer man,
Die ic ghenoemen niet en can,
Ghinghen met hem ouer boort
In den boot ende royden voort.
Doen die heren quamen te lande,
Ghinghen si doen haer offerande
Ende hoerden misse in die heylighe kerke.
Dus quamen hier die van Deenmerke,
Daer die van Strien af sijn gheboren
Ende die van Wieldrecht, als wi horen.
Doen die misse was volent,
Ghinghen si wandelen al omtrent
Ende besaghen die poort al omme,
Die rechte straten ende die cromme.

Dit sach heer Heinric van Breda,
Hi stond op ende ghinc hem na
Ende hietse willecome sijn.
„Dat lone v God, here mijn!"
Sprac heer Godeuaert van Denoys;
Hi const wel dietsche ende fransoys: (bl. 14)
Hi hadde ghewoent int walsche lant.
Die een nam anderen bider hant;
Hi leyden met hem in sine zale.
Daer was tale ende weder tale
Van hoghen saken lanc ende breet.
Hier binnen was die spise ghereet;
Die sluter quam daer voort ghegaen,
Hi seide hem, dat si ghinghen dwaen
Ende datmen tafelen decken soude.

Men mochte gaen eten alsmen woude.
Doen die heren waren gheseten,
Men brocht hem spise; si ghinghen eten.
Daer was ghedient wel te danke
Van goeder spisen, van goeden dranke.
Doen die maeltijt was ghedaen,
Sijn die heren op ghestaen.
Deen nam den anderen bider hant
Ende ghinghen wandelen op dat sant,
Albuten op der Merken stroem,
Soe dat si quamen aenden boem,
Die daer heer Ancem hadde gheset.
Aldaer behaghet hem uele te bet,
Dan erghent dede omtrent die poort. (bl. 15)
Doen sprac heer Godeuaert dese woort:
„Biden here vanden trone,
Het es hier vtermaten scoene.
Wiens es dit erue ende dit lant?
Wie heeft hier desen boem gheplant?
Wie heften aldus wel doen leiden
Ende sine zwighen dus doen spreiden?
Ende wat bedieden dese plancken,
Dese tafelen en dese bancken?
Lieue here, dat segt mi".

„Here, hier woent een goet man bi,
Die es gheheiten heer Ancem: hey,
Die pleecht hier inden tijt van mey
Te comen driuen sijn iolijt
Ende te corten sinen tijt
Met sinen ghebueren, met sinen laten,
Beide met riken ende met maten.
Hi doet hier dranc ende spise bringhen,
Hi doetse lachen ende singhen,
Hi doet hem al haers leids uergheten,
Hi gaet hier bi hem sitten eten.
Dat doet hi al om sijn ghewin:
Si voeren sijn hoy, sijn coren in, (bl. 16)
Si varen met sinen boden int wout,
Ende halen hem sijn borninc hout;
Si doen hem al dat hi begheert.

Dese goede man es vele eren weert.
Sijn es dit erue altenen gader,
Ende es hem bleuen van sinen vader,
Daer omme soude hijs ghelosen node". —
„Ay goeder! seint daer enen bode". —
„Hi sal daer varinghe sijn ghelopen". —
„Laet vraghen, of hijt wille uercopen.
Had ic den goeden man ghesproken,
Ende ghi daer toe wilt helpen stoken,
Dat ic daer aen mocht gheraken,
Soe woudic hier een huys doen maken
In te wonen met minen maghen".

Myn here Heinric riep: „Aert Haghen,
Gaet hier te mi, wel lieue garsoen!
Ghi moet mi ene boodscap doen.
Laet sien, of ghi yet lopen cont.
Ghi wit wel, waer heer Ancem woent?
Gaet, segt hem, dat ic hem ontbiede,
Dat hier sijn comen goede liede,
Die sine erue willen copen: (bl. 17)
Hi mach hier halen ghelt met hopen,
Can hi te tide ghesegghen, ja".
Aert Haghen seide: „Addyeu, ic ga".
Hi nam enen spiet in die hant,
Hi liep daer hi heren Ancem vant.
Hi seide: „Here Ancem, goeden dach
Gheue v God, diet wel doen mach.
Ay here, mijn here bidt v sere,
Dat ghi daer coemt, daer is een here,
Die v erue wille copen,
Daer om coem ic hier ghelopen.
Coemt, wijst hem putte ende palen;
Hi sal v herde wel betalen.
Ic hoorde, dat hem die here vermat
Onder den boem aldaer hi sat". —
„Gaet, segt hem, dat ics niet en doe:
Ic cochter lieuer erue toe,
Dan ic mijn erue liete smalen;
Ic gheuc luttel om sijn betalen.
Soudie mijn vij kinder onteruen?

Ic soude lieuer der penninghe deruen".
Doen Aernout Haghen dat uerhoorde,
Dat hem mijn heer Ancem stoorde, (bl. 18)
Hi seide: „Heer Ancem, blijft met Gode!
Dat ic seide, seidic als bode;
Ic seide, alsmen mi beuel."
Arnout Haghen, „dat wetic wel:
Ghi en hebt anders niet ghedaen;
Blijft te Gode, ende ic wil gaen". —
„Wildi anders yet ontbieden
Minen here? ic saelt hem bedieden." —
„Ja, segt hem, dat hi elre spiet:
Mijn erue inne uercope ic niet."
Dus es Aernout van danen ghesceden.
Hi vant die heren onder hem beden
Onder den boem, daer hise liet.
Her Heinric vraghede: „Coemt hi yet?" —
„Neen hi, here, bi sente Jan!"
Her Godeuaert sprac: „Daer ende leit niet an.
En coemt hi niet, soe bliue al daer;
Sijn houerde heeft mi ommaer.
Ic houde luttel van sijnre veten;
Nochtan salicker maken heten
Ende logieren na minen wille
Opt alder scoenste vanden hille.
Mine compane cleine ende grote, (bl. 19)
Maect v ghereet, gaet inden bote,
Ende doet ons comen metter spoet
Onse vriende ende onse goet."
Elc man dede daer toe sijn beste,
Niemant en woude sijn die leste.
Si brachten daer den kiel met spoede
Metten luden ende metten goede.
Dat si comen waren alsoe,
Des waren die Denen blide ende vroe.
Die stierman, die quam ter boort;
Voer hem allen sprac hi dit woort:
„Heer Godeuaert, wat willen wi begripen?" —
„Men sal gaen doen die bilen slipen.
Alle die boeme moeten ter neder,
Die daer staen uoert ende weder.

Men moet hier anders ordineren:
Wi moeten metter haest logeren,
Selen wi behouden, dat wi bringhen.
Maer hoet v wel van enen dinghen:
Dat ghi den boem niet en gheraect, —
Daer tafelen onder staen ghemaect."
Si daden, datmen hem beual.
Si hieuwen der bome grote ghetal; (bl. 20)
Dat meeste hout werpmen int water.
— — — — — — — — — — — —
Vanden anderen maecten si keten,
Alsoe heer Godeuaert had gheheten.
Doen si ghemaect waren ende ghedect,
Sijnre die Denen in ghetrect
Ende waren seere wel te vreden.
Nu hoort, wat die vrouwen seden:
„Her Godeuaert, heeft v al uergheten,
Dat ghi ons allen had beheten,
Dat ghi ons maken soudt een hof,
(Dat was een herde scoen belof,)
Daer wi ons in onthouden mochten,
Waert, dat ons die Denen sochten?" —
„Ghi urouwen, en laet v niet uersaghen:
Wi moeten uernemen ende uraghen
Om calc, omme stene ten naesten velde.
Buten Dornike op die Schelde
Sijn mi stene te cope ghewijst
Ende sijn mi herde sere gheprijst.
Ic sal daer senden ende doenre ghelden
Ende doenre brenghen lancs die Sceld.
Nu uerstaet wel, dat ic spreke".
Dus quamen die stene hier van Dorneke, (bl. 21)
Die sonder toelne waren brocht:
Si waren ter kerken behoef ghecocht.
Heer Godeuaert seinde sinen knecht
Om enen timmerman te Trecht,
Om enen metselaer te Aken,
Die sine borch soude maken.

Die bode nam een spiete in die hant,
Ende liep daer hi die meesters vant,

Den enen vore den andren na.
Hi brochse met hem te Breda.
Hi seide: „Wi sijn wel gheraect,
Laet sien, wat wildi hebben ghemaect?"
Doen sprac heer Godeuaert van Denemerke:
„Welc tijt wildi gaen te werke?
Hier es calc, stene ende hout,
Hier es siluer ende gout,
Helpt mi visieren op v beste.
Een huys met eenre sterker veste
Namen wi gheerne, soe wi yerst mochten
Op auenture, of si ons sochten
Die wi in Denemerke lieten.
Ic weet wel, dats hem sal uerdrieten,
Dat wi hen sijn onseilt dus verre, (bl. 22)
Daer om sijn si op ons erre". —
Daer quamen grauers al van Ghent;
Men ghinc daer soeken tfondement.
Die timmerman sprac: „Wi sal mi segghen,
Waer selen wi dit werc toelegghen?
Dese plaetse es ons te nauwe,
En si dat mi ter neder houwe
Bome, gheraemte, tafelen, scraghen.
En doet al uter plaetsen draghen,
Sonder den boem van werdicheden,
Dien salmen kanten ende besteden
Oft gheuiele, dat men sochte,
Datmen sciere vinden mochte".
Den boem vincmen ten iersten aen,
Men kanten ende men deden daen,
Alsoe die woorde waren ghesproken;
Dat gheraemte waert te broken,
Ende was ghedraghen van der plaetsen.
Men ghinc daer timmeren ende maetsen
Ene borch groot ende starc.
Noyt sach man al selken werc,
Noch te uoren noch daer na:
Dat was die borch van Breda. (bl. 23)
Doe die borch was volmaect,
Die scone was ende wel gheraect,
Dedemense rumen vanden spaenderen

Men manden ende met groten paenderen.

Doen was daer een hout ghekant,
Dat beste, dat noyt wies int lant.
Des waert heer Godeuaert hier gheware.
Hi seide: „Meester, nu gaet hare
Ende berecht mi deser saken:
Wat wildi van desen houte maken,
Dat ghi hier hebt laten legghen?"
Die meester sprac: „Ic saelt v segghen,
Op dat ghi wilt die waerheit weten.
Ic hebt te beiden einden ghemeten,
Lancs ende dwers al omme ende omme:
Het es te cort tot eenre columne,
Het es te lanc tot enen blockele,
Het es te recht tot enen corbele,
Tot enen poyboeme eest te dicke:
Wat ic mete ende wat ic micke,
Ic en cant uertijmmeren niet ant huys".
„Meester, soe maect daer af een cruys;
Wi en hebben gheen in onse capelle". (bl. 24)
Doen riep die meester enen ghesello,
Die werken conste metten formore.
Hi nam dat hout ende leidt' hem vore,
Hi seide: „Neemt, maect daer af een beelde,
— — — — — — — — — — — —
Die aenden vronen cruce hinc,
Daer hi der glaui steec ontfinc
Ende een crone van doernen droech,
Doen men doer sine hande sloech
Twee plompe naghele, herde onsoete,
Ende ene doer beide sine voete:
Des moete hi sijn ghebenedijt,
Gheloeft ende ghedanct in alre tijt."
Doen dat cruce was ghewrocht,
Warhet in die capelle brocht,
Ende gheset bouen den outaer,
Daer in stont herde menich iaer,
Tot dat gheuelt waert dien casteel;
Nochtien bleef dat cruce gheheel.
Ende doen die borch was daer neder,

Quamen die van Breda seder
Ende baden den hertoghe om dat cruys.
Hi gaeft hem, dat lone hem Jhesus!
Doen quamen papen ende clerke, (bl. 25)
Ende droeghent in die prochi kerke
Met groter feeste ende met sanghe.
Hondert iaer of alsoe langhe
Stont dat cruce aldaer ter stede,
Daer het meneghe scone miracule dede.
Daer na in een wyndich weder
Viel die kerke lancs ter neder
Op enen sente Pauwels dach.
Te Breda was groot hantgheslach.
Daer bleuen goede liede in doot,
Maer theilighe cruys had ghenen noot
Ende was ghebroken noch ghespleten.

Nu willic v voert doen weten
Van enen mirakel, diet heeft ghedaen.
Een meester smit was op ghestaen
Voer den daghe ende soude gaen smeden;
Sijn wijf was op ende soude gaen kneden.
Met luder stemmen riep si: „Hille,
Staet op, ghi ligt te langhe stille!
Staet op, ghi soudt gaen weinden tmout".
„Moeder, Hilleken is al cout,"
Sprac dat kint, dat bi haer sliep.
Anderwerf dat knechtken riep: (bl. 26)
„Moeder, Hilleken is al doet!"
Die vrouwe met der haeste scoet
Voer dbedde, daer dat kint op lach,
Ende doe die urouwe haer kint besach,
Seide si: „Heinric, gaet ter dore,
Weet op alle onse ghebuere,
Ende doetse comen met groter haeste".
Doen quamen, die daer woenden naeste
Ende dreuen groot misbaer.
Doen quam noch een vrouwe daer,
Als diet kint wilde besien.
Si seide: „Nu valt op uwe knien,
Alle die sijn binnen den huys,

Ende roept ghenade aent theylighe cruys
Wenender oghen, wringhender hande,
Ende belouet uwe offerande
Den heylighen cruce na uwe uermoghen.
Theylighe cruce sal v uerhoghen
Ende uerbliden in corter tijt:
Het heeft soe meneghen mensche uerblijt,
Die aen hem riep in sijnre noot."
Doen saghen si een plecsken bloot
Den kinde op sine wanghe staen; (bl. 27)
Het sprac ende hadde lijf ontfaen.
Dat dede die cracht van onsen here,
Die wil, datmen den cruce ere,
In die ere den cruce vrone:
Dit was een miracule scone.

Nu hoort vanden Denen uoort:
Dat si van Breda waren uerstoort,
Dat hadden si seer wel uerdient!
Daer si plaghen te hebben urient,
Hadden sijt alsoe uerloren,
Dat sise quamen helpen storen.
Die Denen waren van quaden aerde:
Coren, swijn, scaep ende paerde
Namen si haren gheburen
Ende ander goet in allen vren.
Wat si consten gheprynden,
Men dorster ghenen bode na sinden.
Te Etten, te Sprundel ende te Zundert
Haelden si proyen, wies oec wondert,
Te Ghilse, te Alfen ende te Baerle
Haelden si proyen ende te Haerle.
Si hadden waghene ende paerde
Ende loeden al dat si beghaerden. (bl. 28)
Die Denen hadden enen boet,
Ende loedent clein ende groet,
Wat dat si te laden vonden.
Wast in Walgheren oft in Scouden
Te Crunighen, te Portegale,
Te Yersike, te Reymerswale
Daden si den lieden toren

Aen haer beesten ende aen haer coren:
Clederen, bedden, saergien, dwalen,
Si droegent wech sonder betalen.
Tusschen Muden ende der Goude
Mochte niement tsijn behouden:
Si brochtent al ten Brunen stene.
Wat si brochten, was al ghemene.
Dus regneerden si dertich jaer
Ende leueden sonder vaer.
Dat en was hem niet ghenoech,
Si moesten hebben al haer gheuoech
Van sconen vrouwen ende van maeghden,
Die herde sere daer ouer claeghden.
Doen quam een hertoghe in Brabant,
Die hem der saken onderwant.
Hi ontboet met haesticheden (bl. 29)
Den raet van sinen goeden steden,
Die daer quamen, soe si yerst mochten,
Met groter claghen, die si brochten.
Die liede clagheden al ghemene
Ouer die Denen van Brunen stene,
Van groter iammerliker scaden,
Die si hem alle daghe daden.
Doen sprac die hertoghe van Brabant:
„Die duuel brachse hier int lant,
Die hier driuen dese ghewelt;
Moetic leuen, het wort gheuelt."
Noch sede die hertoghe van Brabant:
„Laet sien, hoe meneghen seriant
Seldi mi lenen? ic salre trecken
Ende bestriden die Deensche recken".
Doen sprac die raet van dien steden:
„Op dat ghi Brabant wilt beureden,
Soe lenen wi v CCC man,
Helme opt hooft ende halsberghe an".
Die hertoghe liet hem wael ghenoeghen.
Hi seide: „Laet sien, wie sal nu moghen
Ons leiden voer den Brunen stene?"
Mijn heer van Wesemael sprac: „Mijn leen (bl. 30)
Wil ic verdienen als ridder bout;
Ic en beghere gheen ander gout.

Nu blijft te Gode, nu vaer ic henen,
God gheue mi seghe ieghen die Denen".
Doen trac wech die ridder bout
Met sinen lieden te Tuͦernout.
Daer dede die here van Wesemale
Toe legghen een grote bale
Gheuolt met hoye ende uast beslaghen;
Dat dede hi legghen op enen waghen,
Ghelijc oft waer ghewant van Ghent.
Die Denen reden daer omtrent
Als die gherne hadden ghewonnen,
Hadden si gheconnen.
Daer toe waren si snel;
Dat wisten die van Brabant wel,
Die te Tuͦernout laghen.
Si seinden haren waghen
Te Minderhout in die struuellen,
Daer mede twee ghesellen,
Ofmen yet uername,
Datmen ghelopen quame,
Ende daedt den vrienden weten, (bl. 31).
Des en es niet uergheten.
Doen die Denen quamen,
Ende si die twee uernamen,
Die een reet te Tuͦernout waert
Op dat een waghen paert;
Hi seidt den here van Wesemale.
Si wapenden hem allen wale.
Doen si wel ghewapent waren,
Reden si tot eenre scaren.
Met üj.^{c} platen
Quamen tot Hoechstraten.
Si vraechden omme die Denen.
Men seide, si waren henen:
Hier voer een waghen met ghewande,
Dien hebben si onderhande.
Van Wesemael, die here bout,
Reet hem na te Minderhout:
Daer stonden si ouer den waghen.
Doen worden si uerslaghen:
XXV bleuer daer doot,

Sine weerden hem cleen noch groot.
Haer wapene worden hem vyt ghetrect,
Ende daer waerden mede ghedect (bl. 32)
Si XXV van Brabant,
Die gheleiden souden tghewant
Ten Brunen steen te Breda.
Dander here dat quam na.
Doen die van Brunen steen uernamen,
Dat die XXV quamen,
Si waenden wel, dat vriende waren
Ende lietense bouen uaren.
Si hadden die selue wapene ane,
Die die Denen voerden dane:
Wapenroc ende tornikele,
Ketelhoede, beckennele.
Si brochten die selue paerde ghereden,
Die die Denen hadden bescreden;
Dus waren die Denen bedroghen.
Wesemael quam na ghetoghen.
Hi riep: „Slaet doot, slaet doot, slaet doot
Jonc ende out, clene ende groot!
Dus daden die Denen haren fijn.
Ic bidde hem allen, die hier sijn,
Dat si bidden uoer die ziele
Gode ende sente Michiele.
Die Brabant soen senden te hant (bl. 33)
Om den hertoghe van Brabant,
Dat hi quame ten Brunen stene.
Sine bliscap was niet clene.
Hi loech die wile dat hi las,
Dat Brunen steen ghewonnen was.
Hi seide: „Loept weder tote Breda,
Ic saldi morghen volghen na".
Die edele hertoghe hilt sijn woort;
Des ander daghes reet hi voort.
Hi reet van Brucele te Breda.
Hem uolghede menich mensche na,
Om te siene dat abuys,
Hoet uaren soude metten huys.

Doen die heren te gader quamen,

Hadden si groten raet te samen.
Daer en halp niet toe ghesproken,
Die borch moeste sijn tebroken.
Men brac die borch ende worpse neder.
Die hertoghe reet in Brabant weder,
Ende uoerde met hem die iuwele
Clene ende groet van dien castele;
Die stene ende thout gaf hi der poort.
God loent der ziele, dat es doort.

AMEN.

---

bl. 34. DIT SIJN EENDEEL UANDEN MIRACULEN, DIE ONSE HERE JHESUS CRISTUS GHEWRACHT HEEFT, OUERMIDS DAT HEYLICH CRUYS, DAT TOT BREDA IN DIE KERKE STAET. VANDEN ANDEREN MIRAKEL, WANT DAT YERSTE MIRAKEL IS UOERSCREUEN IN RIMENDEN UERSEN IN DAT VIERDEN BLAT UOER DESEN BLADE.

I. VANDEN UERBERNDEN KINDE.

Het ghesciede binnen Breda, dat een urouwe soude driuen coede ter weiden waert, en daren binnen soe viel haer kint int vier ende uerbernde deen side van sinen aensichte altemale, soe datmen waende, dat dat kint soude uerloren hebben altemael deen side uanden aensicht. Doen die moeder daer weder toe quam ende haer kint vant alsoe mesmaect ende uerberndt, wenese seer ende mesbaerde ende gheloefde dat kynt te weghen den heylighen cruce te Breda met coren, met ulasse ende met wasse. Mettien soe lietse dat kint slapen. Dat kint waert ontslape. Doen die moeder dat kint weder soude nemen, vant si dat kint wel ghenesen ende
bl. 35. gans, sonder dat deen side alluttel roder was dan dander.

II. VANDER UROUWEN, DIE IN ARBEIDE DES KINTS GHINC.

Item uan eenre urouwen, die swaerlijc in arbeide ghinc ende ghelouede den heylighen cruce een wassen kint. Alsoe sciere, alsijt gheloeft hadde, waert si uerledicht ende onthonden; maer die gheloefte en dede si niet. Si uergaets ende dat kint en gedeech niet. Daerna gheuielt, dat die selue urouwe sat ende warmde dat kynt biden uiere. Daer openbaerde haer een cruce op haren arm, dat si noch niement af ghedoen ende conde, voer aen dien tijt, dat si haer bedacht ende haer gheloefte ghelouede te uoldoen ende ghedaen hadde den heylighen cruce te Breda, ghelijk dat sijt gheloefde. Voerdaen ghedeech dat kint ende bleef

weluarende. Dat selue cruys es beslaghen in siluere ende in cristalle, ende dat cruys machmen sien huden daeghs.

III. VANDER UROUWEN, DIE VYT HOIREN SIN WAS.

Item soe was een urouwe uter Haghe, die vyt haren sin was,
daer alle mensche sinen iammer aen sach, welc urouwe uan
bl. 36. haren urienden gheloeft waert te weghen met rogghe den hey-
lighen cruce te Breda. Staphant waert die urouwe aenroepende
den heylighen cruce en quam tot haer seluen. Hier na doen
die urouwe becomen was ende ghenesen, — haer gheloefte en
dede si niet noch en achte des niet, — doen gheuielt, dat een
haer uriendinne diewile haer uermaende waer bi si haer gheloefte
niet en dede. Si antworde, dat sijt uan armoeden niet ghebeteren
en conde nocht ghedoen. Doen dacht si, hoe si haer gheloefte
uoldoen mochte en ghinc ter molen wart ende dacht, dat si
den rogghe fineren soude tieghen den molenner, al souden sine
met sonden winnen, ende staphant viel si neder in ommacht,
doen si tieghen den molenner te spraken quam. Als die molenner
dit sach, waert hi sere ueruaert, ende hi liet weten haren
urienden, diese doen thuys haelden; welc uriende doen aen riepen
dat heylighe cruce tot Breda, dat si uertroest moesten werden
ende uerledicht uan dien iammer, die si daer aen haer saghen,
in welken si uloeghs bequam te haer seluen ende seide: „theyligh
cruys heeft mi uerlost ende ic [1]) — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
bl. 37. — — — — — — ende daer uoeren si, waer si wesen wouden,
soe dat Herman die kersse brocht ende offerdse den heylighen
cruys ende begherde, datmense daghelycx soude bernen, ende
soe waest ghedaen ende bernde daghelycx scone omtrent een
ure; dan soe ghinc si vyt. Dit uernamen die kercmeestere. Dese
kersse was na dien datmens ghewaer waert, langhe tijt gheprooft
ende bernde altoes dien tijt; des hebben die kercmeestere een
eynde behouden tot orconden.

IV. VANDEN BEENKEN.

Item inden seluen iaer was een urouwe siec ende drie daghe was si sonder eten, ende ten derdendaghe soude si uan enen

1) Het slot van dit verhaal ontbreekt. Op de volgende bladzijde (37) staat een verhaal, waarvan het begin ontbreekt. Vermoedelijk zijn hiertusschen 8 bladzijden losgeraakt en verloren gegaan, hetgeen ook Hermans reeds opmerkte.

jonghen boenken eten. Doen scote haer een beenken in die kele, soe dat si ende dieghene, die bi haer waren, waenden, dat si doot bliuen soude aldaer, waeromme het offerande den heylighen cruce uan Breda si ghelouede. Te hant soe waert si des beens sonder pijn quijt, soe dat si noch dieghene, die bi haer waren, des vynden mochten.

V. VANDEN UERDRONKENEN KINDE.

Item in desen seluen iaer woende een man ter Heiden ende
bl. 38. was te moere, dwelc gheheten was Jan. Ende sijn kint viel int water ende lach daer soe langhe in, dat een uanden ghebueren uant ende toecht metten hoefde opt lant ende liep om oerlof te hebben uanden heer, dat dode kynt vyt te nemen, soe dat des heren bode tkint op nam ende ghinc daer mede lancs den weghe langhe tijt inden wynt. Dit uernam die uader, die quam ende gheloefde dat te weghen uoer dat heylighe cruys tot Breda, ende te hant waert dat kynt leuende ende die uader dede die beuaert metten kinde.

VI. VANDEN DODEN GHEBOREN KINDE.

Item daer na inden seluen iaer was gheleghen een urouwe uan enen doden kinde, ende die urouwen, die daer bi waren, waren sere droeue ende woudent gaen grauen opt donghewide. Doen die moeder dat uernam riep si groet ghenade op theylighe cruys uan Breda ende ghelouede dat kynt uoer hem te weghen, ende te hant waert dat kint leuende ende bleef daer na leuen.

bl. 39. VII. VANDEN KYNDE, DAT BLYNT WAS WORDEN.

Item inden jare ons Heren MCCCC ende XXX, in Februario, gheuielt, dat een knapelkynt was inder stadt van Breda wonende in die Caterstrate, welc kynt bi auonde seer beruaert ende roepende waert, so dadt sijn ghesichte verloes; ende als die moeder dat aensach, bedroeuede si haer seere. Nochtan betrouwende was si aenroepende Gode ende dat heylich cruys van Breda werf ende ghelouede metten kynde dat cruys te versucken met was, vlasch, siluer ende goude; ende te hant als si die bedeuaert metten kynde dede, waert schoen siende, daert menich mensch aensach, ende si loueden Gode ende theylighe cruys ende keerden blidelike te haren huse.

VIII. VANDEN KNECHT, DIE STOMME WAS GEWORDEN.

Inden iair ons Heren MCCCCXXX üij, op sente Jans Baptisten auont, doe kaetste Goyken Willem Scoendonx soon opter stat huys van Breda tegens enen gheheten Balthasar Rombout Egels soon, also dat si kyvende worden om een kaetse. Doe so seyde die voirf Goyken: „God ende dat heylige cruus moet mi sceynden ende stomme moet ic weerden en heb ic die kaetse niet gewonnen"; ende hij looch dair an. Ende ter seluer stont blijf hi stomme
bl. 40. ende konste niet meer een woort gespreken ende was dair na bat dan drie vren stom. Dair na, doe hi also thuys quam ende sijn vader hem aensach, doe waende di vader, dat sijn sone voirf droncken had geweest ende was toirnich en seyde: „Droncken boeue, hoe gebeerdi aldus?" Ende die knecht ende mocht niet spreken mer; hi nam sinen uader metten mouwe ende treckeden ende brachten voir theylich cruys. Ende doe sijn uader ende sijn vriende mitten voirf knecht voir theylich cruys quamen, vielen si neder op haren knyen ende baden Gode ende den heyligen cruce mit groter ynnicheit, dat si dair af vertroest moesten werden. Ende doe wairt die voirf Goyken weder sprekende als hi te voren dede, danckende ende louende Gode ende den heyligen cruce tot Breda. Ende doe die voirf Goyken weder sprekende was worden, vraechde hem sijn uader, wat hem geschiet was ende hoe dair toe quam. Doe seyde ende lyede hi dat geschiet wair, gelijc als voir gescreuen staet.

IX. VANDEN UERDRONKENEN KYNDE TOT HASENOUT.

Item, inden jaer ons Heren MCCCC ende xlüij, des ander daghes nae jaers dach, soe — — — — — — — — — — — —

AANTEEKENINGEN.

v. 4 *wanic* = waen ic; waenen, wanen, hd. wähnen, van meening zijn, denken, willen. Oudemans Bijdr. 849.

6 *messaken* = missaecken (Kil. 393), verzaken, ontkennen enz. Oudemans Bijdr. 372.

16, 69 enz. *niewer*, niewers, enz., nergens vergl. Oudemans Bijdr. 596; vergl. ook vers 127: *iewer*.

17 *doechden* = deugden en wel in dezelfde beteekenis als het mhd. *tugent*.

hoosschen, lees hoofschen, nhd. höfisch.

19 *hoer* = haer, haar.

29 *coninc Magnus*, zie inleiding bl. 10 etc. (8).

30 *David den Bruys* = David the Bruce, zie inleiding bl. 8.

36 *goeden*, schenken, begiftigen enz. vergl. Oudemans Bijdr. 706. Men lette ook op de alliteratie: *goeden* ende *gheven*.

44 *doe* of doen, mhd. dô, dâ = toen. Zie ook v. 131, 195 enz.

uerstoet, verstond, vernam (*stoet*, praeteritum v. staan vergl. Oudemans Bijdr. 592).

48 *vyt*, Hs. vijt, vergl. v. 80, 154, 197 enz.

49 *hem* Hs. hē; vergl. 250, 271, 310, 320, 341 enz.

50, 476 *visieren*, viseren, fr. viser, lat. videre, zien, uitvinden, bedenken enz. Vergl. Reinaert 1900, 4044, 4194. Taalk. Magazijn 356, 619. Oudemans Bijdr. 638.

56 *Aberdane* = Abedeen, oude stad in Schotland bij den mond der Don.

68 *beden* = beiden, toeven, wachten; ohd. bitan, mhd. bîten, beiten; vergl. Franck Etym. Woordenb. 74. Oudemans Bijdr. 337.

70 *berecken*, Hs. *berechten*, Franck Etym. Woordenb. 784; anders berechten, van andere zaken voorzien, nl. geschenken (v. 72) zeghel en brieue (55). Vergl. Reinaert 5524, 7789, 7771; Boek v. d. Houte 637. Oudemans Bijdr. 520.

75 *in hoghen*, ohd.: hugu, mnd. hoghe st. f. gemoed, vreugde; vergl. Reinaert 2106. Oudemans Bijdr. 138.

76, 224, 225 enz. *selen* = zullen, moeten. Oudemans Bijdr. 65.

93, 145. *bonghen*, trommelen. Oudemans Bijdr. 769; Taalk. Magazijn 229; *bonghe*, bonge, trom.
pipen, fluiten. Franck Etym. Wdb. 930.

94 *Ripen*, stad in Denemarken, provincie Jutland. Stein u. Hörschelmann, Handbuch der Geographie enz. III, 1 bl. 420.

96 *berecht*, particip en adv. van berechten zie v. 70, voorzien van enz. Oudemans Bijdr. 519.

97 *reken*, toerusten, in gereedheid brengen enz. Franck Etym. Wdb. 784. Oudemans Bijdr. 820.

99 *vast*, adj. en adv. groot, sterk enz. Oudemans Bijdr. 218.

102 *ree*, ndl. ra.

109 vele *broets*, plur. van broet, broot = brood.

111 *baken*, ohd. bahho, ham, spekzijde, spek, mhd. bache, nhd. Backen; Kil 28 baecke, backe, porcus, caro porcina, lardum. Reinaert 224, 1511 enz. Oudemans Bijdr. 275.
ulecken, vlecke of vlec d. i. stuk, lap, spekzijde; v. Dale Zvla. Bijdr. 5, 36; 53; 63. Hans Urkb. 3, 265, „gheheele baken, vlecken of hamen van zwinen"; 3, 351 „in den selven schepe also vele vlecken, die waert waren 50 marc". Vergl. eng. flitsch, ags. flicce, noorsch flikki.

113 *rentvleesch*, rent uit rint, nhd. Rind = rund.

115 *venisoene*, wild, wildbraad, uit lat. venatio fr. venison. Kil. 865 ferina, caro aprugna. Reinaert 1134.

119 *makereel*, makreel, zekere zeevisch, uit ofr. maquerel, mlat. macarellus.

120 *paeldringhe*, paeldringh of paelding, paling. Oudemans Bijdr. 537.
pinperneel d. i. pimpernel, fr. pimpernelle, pimpinelle, uit lat. pimpinella.

121, 346 *borninchout*, (born-inc) brandhout, *bornen*, bernen, branden. Grimm Wdb. 1526. Lübben Mnd. Wdb. *bornholt*, brandhout. Oudemans Bijdr. 785.

122 *loec*, looc, look, knoflook enz.

124 *mersen*, koopwaren; *merse*, koopwaar uit lat. merces; van daar ndl. *marskramer*. Te Bergen-op-Zoom was een „*mersentuin*", te Leiden een „*maarsmansteeg*".

127 *yewer*, iewers, ievers, ooit, ergens. Vergl. Hoeufft Proeve v. Bred. taaleigen 268.

130 in *een poort* d. i. in eene stad; vergl. 248, 274, 757, 291. Vergl. Oudemans Bijdr. 677.

133 *matten scrinen*, scheepsmatten, hangmatten; *matte*, lat. matta, ohd. matta, deken uit biezen gevlochten, biezenmat; vergl. v. 211. *scrine*, schrîn, schryne, lat. scrinium, ohd. scrini, lade, kist, kast. Kil. 575.

134 *mattennoet* scheepsmaat, [matten-noet, vergelijk de zamenst. deel-ge-noot] het noorsche mötunautr, fr. matelot.

140 *Eeraert*, Erard. Kil. 892; vergl. nhd. *Erhard*, ohd. Herhart, frank. Charichard, d. i. sterk als een leger; *Eberhard*, sterk als een everzwijn.

143 *Godevaert*, deze naam is stellig aan de Brabandsche geschiedenis ontleend, niet aan de Deensche. Vergl. eens de geslachtstafel der Heeren van Breda bij v. Goor bl. 13, de oorkonden bl. 407, 408, 411, 413 enz. Chronique de Brabant et de Flandre I, 2, 11, 13 enz.

145 *bonghen* zie v. 95.

151, 656. *seriant*, dienstman, dienaar, schildknaap; mhd. sarjant, uit fr. sergeant, uit mlat. serviens. Reinaert 984, 2446 *serjant.*

159 *v* ontbreekt in 't Hs.

160 *lochter*, leed? Vergl. Oudemans Bijdr. 177.

162 *op v hoeft.* De schrijver had eerst „op *mijn* hoeft" geschreven, maar dan „mijn" doorgestreept en eene *v* er boven gezet.

163 *scouden*, scoud, schoude = schuld; bi uwen scouden, d. i. door uwe schuld. Vergl. Reinaert II 2057, 3972.

165 *sprac* ontbreekt in 't Hs. maar is door eene andere hand er bij geschreven.

168 *twint*, st. n. kleinigheid; adv. niet een zier, geenzins. Reinaert 6723, 7792. Oudemans Bijdr. 154. Kil. 689.

185 *calumne*, (521, columne), lees: calomme, kolom, pool. Vergl. Boek v. d. Houte 721 A. „men bont hem daer aen een calomme".

195 doen si; in het Hs. ontbreekt *si.*

197 *den* doden nl. van eene vrouw; zie Mnl. Wdb.

198 *d'een*, lees: daer een.

208 *sindale* fr. sindon, soort van fijn lijnwaad of neteldoek, taf. Oudemans Bijdr. 276.

220 *saels* = sal des.

225 *uerdinghen*, verdedigen, bepleiten enz. Taalk. Magazijn 55. Oudemans Bijdr. 277.

230 een *broec*, moerassig land. In den omtrek van Breda is er nog een streek land de „*Aa-broek*" genoemd. Hoeufft Proeve v. Bred. taaleigen 95.

232 *misschien* = misschieden, leed geschieden, kwaad overkomen enz. vergl. v. 163. Oudemans Bijdr. 424.

237 *si waren*, lees: *so* waren.

240, 245, 246. De plaatsen *Nieuwerhaven*, *Mercmonde*, *Anskerken* zijn thans niet meer bekend; vermoedelijk zijn ze door de golven in 't Hollandsch diep verzwolgen. Anskerken hangt misschien samen met den naam *Ancem* (Anselm) v. 333.

243 *Breemschen* biere, d. i. bier uit Bremen.

245 *Merken* = de rivier de *Mark*.

247 *bat*, goed, flink, ohd. bas, ouds. bat. Vergl. Reinaert op vele plaatsen.

249, 268, 412. *hil*, st. m. heuvel, hoogte. Oudemans Bijdr. 117. Hoeufft Proeve van Bred. taal. 248.

250 *hem*, Hs. hē.

257 *mer* = men er.

271 *hem*, Hs. hē.

275 305 *dwaen* (dwaegen, dwagen) st. w. wasschen, reinigen, afdragen enz. Oudemans Bijdr. 183.

287 *Strien*, door misverstand van de „y" thans tot *Strijen* geworden. Het land van Strijen, een gedeelte van het oude Taxandrië, had zijn naam van de hoofdplaats Strijen, gelegen aan de rivier de *Streene*. (v. Goor bl. 4). Over het graafschap Strijen en de Heeren van Breda uit het huis van Strijen zie v. Goor cap. I.

288 *Wieldrecht*, over de oude heerlijkheid Wieldrecht zie *Balen*, Beschrijving van Dordrecht.

293 *Heinric* van Breda, zie inleiding bl. 12.

300 *anderen*, lees: d'anderen, vergl. v. 315.

305 *sluter*, hofmeester, spijzenmeester; sluter, sluiter van sluten, sluiten is de „sluiter" der burcht, dus de kastelein, hofmeester enz. Vergl. Lübben Mnd. Wdb. Reinaert II 1423, 7568 enz.

306 *hem*, aldus in 't Hs.

310, 320 *hem*, Hs. hē.

316 *sant* = oever.

319 *Ancem*, zie v. 333.

320 *hem*, Hs. hē. — *uele te bet*, lees: vele bet.

325, 367. *erue*, erve, erf, land. Oudemans Bijdr. 261.

328 *zwigh*, swijch, een meer voorkomende onnederfrankische bijvorm van „twijch". Oudemans Bijdr. 706.

335 *iolijt*, jolijt, vermaak, vreugde; mhd. mnd. jô, interj. van vreugde en smart; jôlen, jolijen, van vreugde zingen. Kil. 269. Oudemans Bijdr. 270. Boek v. d. Houte 515, 692.

337 *laten*, got. lats., ohd. lazzo, mnd. laet, huurder, pachter. Lübben Mnd. Wdb. 634.

338 *maten*, ohd. gi-masso, spijsgenoot, mnd. *maet*, makker, vriend;

vergl. maatschap, maatschappij. Kil. 373. Oudemans Bijdr. 238.

333 *Ancem: hey*. Misschien zou het beter zijn „Ancem *Hey*" te schrijven (vergl. v. 360) en „Hey" dus als geslachtsnaam op te vatten.

341, 342. *hem*, Hs. hē.

351 *ghelosen*, losen, losmaken, overgeven enz. Oudemans Bijdr. 460. Kil. 360.

353 *varinghe*, varing, varinc adv. spoedig, snel. Oudemans Bijdr. 215; mnd. *varinge*, Lübben Mnd. Wdb. 205. Kil. varninge, lees: varinge.

379 *putte ende palen*, d. i. de juiste grenzen; putte, put = groeve, greppel. vergl. Oudemans Bijdr. 740; pael = grenspaal. vergl. Oudemans Bijdr. 536. Lübben Mnd. Wdb. 293.

381 *dat-vermat*, lees: *dats*, d. i. dat de heer zich in dezen geest uitliet.

399 *elre spiet*, d. i. elders rondziet; *elre* = elder, elders. Franck Etym. Wdb. 231. Kil. 131; *spien*, spieden, onderzoek doen, rondzien enz. fr. espier, ital. spiare. Kil. 619. Oudemans Bijdr. 494.

402 *hem*, aldus in 't Hs.

407 *soe bliue al daer*, d. i. dan moet hij maar wegblijven.

408 *ommaer* = onmaer hebben, verachten, minachten. Oudemans Bijdr. 193.

410 *heten*, lees: *keten*, zie v. 438.

428 *uoert ende weder* = alom. Oudemans Bijdr. 739.

437 na v. 437 ontbreken één of meer versregels.

438 *keten*, kête, keet, klein, gering huisje enz. Oudemans Bijdr. 348.

445 In 't Hs. staat vóór *beheten* nog „gheheten", dat echter weder doorgeschrapt is, *beheeten*, b e h e t e n, beloven enz. Oudemans Bijdr. 418, 423. Reinaert II 689. Boek v. d. Houte 59, 117.

457 die *Sceld*, l. der Scelden.

463 *Trecht*, Dordrecht, Utrecht? Taalk. Magazijn 134, 136.

470 *gheruect* v. gheraken, bereiden, voltooien, slagen, enz. Franck Etym. Wdb. 284. Oudemans Bijdr. 524.

482 *hen*, aldus in 't Hs. lees: *hem*.

483 erre (op ons-) vertoornd. Kil. 140; Reinaert 2836, 3378 enz. Oudemans Bijdr. 258.

489 *mi*, aldus in 't Hs.; lees: *wi* of *men*; mi = men ook in de Limburgsche sermonen.

492 *sonder* = bijzonder, vooral.

493, (497, 510). *kanten*, de takken afhakken. Kil. 279.

497 *kanten* = kante hem; *deden daen* = deed hem van daan; vergl. v. 500.

501 *maetsen*, maetselen = metsen, metselen. Kil. 387. Oudemans Bijdr. 239.

502 *starc*, lees: *sterc.*
507 *wel gheraect*, zie v. 470.
509 *Men manden*, lees: *met.*
paenderen, paender, paenre, korf, mand van het fr. panier, lat. panarium, broodmand. Oudemans Bijdr. 538.
513 *hare* = hier. vergl. Reinaert 2646, 3244 enz. Oudemans Bijdr. 41. (Koetsiers zeggen nu nog: *hot* en *haar*).
522 *blockele*, block, bloc = balk, blok (met een Franschen uitgang gevormd). Oudemans Bijdr. 737.
523 *corbele*, corbeel, korbeel, een stuk hout, dat dient, om een liggenden balk te versterken. (v. Dale); van het fr. *corbeille* volgens Littré Wdb. „forme génératrice du chapiteau autour de laquelle se groupent les ornements".
524 *poyboeme*, poyen, poien volgens Oudemans Bijdr. 669: *opsieren*, *uitdossen*.
526 *uertijmmeren*, lees: *uertimmeren*, vergl. v. 501.
530 *formore*, formoor, beitel, graveerstift. Kil. 148.
532 na vers 532 ontbreekt weder een versregel.
533 *vronen* ohd. frôno, heerlijk, goddelijk (eigenlijk Genit. pl. van frô, heer), mhd. vrôn, vrone, mnd. vroone, vrone. Kluge Etym. Wdb. 90. Kil. 772. Oudemans Bijdr. 800. Vergl. v. 601.
534 *glaui*, glavie, lans, speer. Kil. 190. Oudemans Bijdr. 690.
542 *warhet*, lees: was het.
544 *daer in stont*, lees: daert in stont.
545 *dien* casteel, lees: *die* casteel.
546 *nochtien*, lees: nochtan.
560 *hantgheslach*, handgheslagh, handslagh, het wringen der handen als teeken van smart, wanhoop enz., gejammer. Kil. 213, 216; Oudemans Bijdr. 35.
565 *enen mirakel*; mirakel schijnt in 't mnl. alle geslachten gehad te hebben. Het komt ook meermalen vr. voor: hier is het manl.
571 *tmout* = het mout, hier in de beteekenis van *deeg.*?
583 *misbaer*, misbaar, gejammer, luidruchtig klagen. Reinaert 3601, 7137. Kil. 391.
598 *lijf* = leven. Franck Etym. Wdb. 574. Oudemans Bijdr. 136.
601 *vrone* van vronen. mhd. vrônen, dienen, heerendiensten doen.
613 *gheprynden*, gheprinden, geprenden = grijpen, nemen van fr. prendre. Oudemans Bijdr. 517.
615—620 De dorpen: *Etten*, *Sprundel*, *Zundert*, *Gilsen*, *Alfen*, *Baerle* behoorden destijds tot „het land van Breda", v. Goor bl. 353. *Haerle*, Heerle ligt ten zuiden van Breda.

624 *Scouden*, bedoeld is hier natuurlijk *Schouwen*, maar waar blijft dan het rijm tot „*vonden*"? Misschien moet v. 623 aldus gelezen worden: Wat dat si laden wouden.

625—626 *Cruninghen* = Kruiningen; *Yersike* = Yerseke (Jerseke) op Zuid-Beveland.

Portegale en *Reymerswale*, welke nu niet meer bestaan, zullen dus, evenals de andere plaatsen, eertijds in *Zeeland* gelegen zijn geweest. Vergl. Reinaert 599. Volgens v. der Aa Aardrijksk. W. 9, 255, 239, is er ook een Portugaal aan de dijk tusschen Rhoon en Hoogvliet, arr. Dordrecht, dat echter hier niet bedoeld kan zijn. — Over de voormalige stad *Reymerswaal* op Zuid-Beveland zie v. d. Aa Aardrijksk. Wdb. 9, 406; over andere beteekenissen van „portegael" Oudemans Bijdr. 678.

627 *toren*, kwaad, verdriet, fr. tor. Oudemans Bijdr. 92.

631 *Muden*, oude naam voor St. Anna-ter-Muiden, of een voorm. plaats op het eiland Wolfaartsdijk.

der *Goude*, naam onder welken de stad Gouda bij oude schrijvers veelal voorkomt. v. d. Aa Aardrijksk. Wdb. 3, 725.

633 *Brunen steen* noemt onze dichter den burcht der Denen, terwijl Gramaye haar: Bruneshames, Bruyneshaymes, Bruneshеyn, Brunesheim, v. Goor: Brunesheim noemt. De laatste voegt er nog bij: „vermoedelijk na hunnen Oversten *Bruno* of *Brunes* genoemd", waarin hij stellig gelijk heeft.

636 *vaer*, vrees, gevaar. Kil. 692. Oudemans Bijdr. 189.

666 mijn *leen*, lees: lene.

667 ridder *Wesemael*, zie Inleiding bl. 6, 11.

bout, (boud), mhd. balt, dapper, koen, stoudmoedig.

672 *Tuͦernout* = *Turnhout* in België; zie Inleiding bl.

685 *Minderhout*, zie Inleiding bl. 11.

struuellen (struvellen, strufelen), struiken, klein hout. Kil. Oudemans Bijdr. 643.

696, 732. *hem*, aldus in 't Hs.

699 *platen*, plate, nhd. Platte, eigenlijk borstplaat van het harnas, dan geharnaste mannen. Oudemans Bijdr. 639.

700 *quamen*, lees: quamen si.

711 *hem*, Hs. hē.

713 *Si* XXV, lees: *die*,

720 *bouen uaren*; *varen* = rijden; *boven*, omdat de burcht op een heuvel stond.

722 *dane*, nl. toen de Denen uitgetrokken waren (dane), hadden zij deze wapens enz. gedragen.

723 *tornikele*, tornikel, van thorax, krijgsrok, kolder, Oudemans Bijdr. 97.

724 *ketelhoede*, mhd. kesselhuot, koperen hoed.

beckennele, beckineel, bekkeneel, metalen hoofddeksel, helm. Franck Etym. Wdb. 74. Oudemans Bijdr. 451.

726 *bescreden*, bescriden, beschrijden, bestijgen, beklimmen. Kil. 49. Oudemans Bijdr. 579.

731 *fijn*, einde, fr. fin. Kil. 144.

735 *Brabant soen*, lees: *Brabantsoene* (les Brabançons). Zie de *Vries*, Proeve van Mdn. taalzuivering 8.

739 *loech*, praeteritum van lachen. Franck Etym. Wdb. 544. Oudemans Bijdr. 16; bij Maerl. *louch*.

757 *der poort* = aan de stad Breda.

758 *oort* = einde. Deze beteekenis heeft het woord ook in de uitdrukking „van ende torde" = van het eene eind tot het andere; nog duidelijker blijkt zij uit de uitdrukking „van beginne toorde". Maerl. 29043. Vergl. Hoeufft. Proeve van Bred. taaleigen.

BIBLIOTHEEK VAN MIDDELNEDERLANDSCHE LETTERKUNDE, afl. 1—49, door Mr. *H. E. Moltzer* en Dr. *Jan te Winkel*, met medewerking van Prof. *G. W. Brill*, *J. F. J. Heremans*, Prof. *W. J. A. Jonckbloet*, Prof. *J. Verdam* en Prof. *M. de Vries*.

INHOUD:

Dr. *A. Beets*, De „Disticha Catonis" in het Middelnederlandsch (Afl. 37) *f* 1,50
Dr. *W. G. Brill*, Van Sinte Brandane (Afl. 6). . . . . - 1,50
Dr. *F. Buitenrust Hettema*, Nederduitsch Glossarium van Bern (Afl. 43) - 1,90
Dr. *J. Franck*, Alexander's Geysten (Afl. 27, 28, 31, 32, 34—36. . - 9,75
Dr. *W. L. van Helten*, Van den Vos Reynaerde (Afl. 41, 42) . . . - 3,00
Dr. *Alfred Holder*, Dat lyden ende die passie ons Heren (Afl. 19) . - 1,50
Dr. *G. Kalff*, Middelnederlandsche Epische Fragmenten (Afl. 38—40). - 4,50
Dr. *H. Kern*, Klankleer der Limburgsche sermoenen (Afl. 46—48) . - 6,00
Dr. *J. C. Matthes*, Renout van Montalbaen (Afl. 15) . . . . . . - 2,50
Dr. *J. C. Matthes*, Roman der Lorreinen (Afl. 17) . . . . - 1,50
Mr. *H. E. Moltzer*, Middelnederlandsche dramatische poëzie (Afl. 1, 3, 9, 13 en 16) . . . . - 7,50
Mr. *H. E. Moltzer*, Floris ende Blancefloer (Afl. 23) . . . . . . - 3,00
Mr. *H. E. Moltzer*, I: Frederik III en Karel de Stoute te Trier 1473. — II: Die enighe sprake ende vereneghinge, die Sunte Augustinus hadde mit God (Afl. 44). . . . . - 1,00
Mr. *H. E. Moltzer*, Levens en legenden van heiligen. I: Brandaen en Panthalioen (Afl. 45) . . . . - 1,50
Dr. *J. Verdam*, Episodes uit Maerlant's Historie van Troyen (Afl. 10, 11, 12) . . . . - 4,50
Dr. *Eelco Verwijs*, Roman van Cassamus (Afl. 2) . . . . - 1,50
Dr. *Eelco Verwijs*, Van Vrouwen ende van Minne (Afl. 4 en 5) . . - 3,00
Dr. *Eelco Verwijs*, Jacob van Maerlant's Naturen Bloeme (Afl. 7, 8, 14, 18, 21) . . . . - 7,50
Dr. *Eelco Verwijs*, Maerlant's Strophische Gedichten (Afl. 24—26) . - 4,50
Dr. *Eelco Verwijs*, Ferguut, door Dr. *J. Verdam* (Afl. 30 en 33) . - 4,50
Dr. *Jan te Winkel*, Roman van Moriaen (Afl. 20 en 22). . . . . - 3,00
Dr. *Jan te Winkel*, Aesopet (Afl. 28). . . . . - 1,50
Dr. *L. Wirth*, Het Heilige Kruis en de Denensage te Breda (Afl. 49) - 1,00

De ondergeteekende bericht, dat in de volgende afleveringen o. a. zal verschijnen: *De Levens van Jezus in het Mnl.* door Dr. J. BERGSMA.

Utrecht, Dec. 92. H. E. MOLTZER.